

ԿՐՈՆԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ,
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.

ԱՄՍԱԳԻՐ

Թ Ի Ի Ժ.

Տ Ա Ր Ի Ի Դ.

Հ Ո Կ Տ Ե Մ Ի Ն Ի.

ԲՈՎԱՆՔԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ.	ՀԱՐԱՏՈՒԹԻՒՆ և աղքատութիւն .	507
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.	ԲՐԻՍՏՈՆԵԱՅ պետութիւն . . .	526
	ԳՐԻԳՈՐԸ Նաղիանդում և Սիլվիոս- յում. թարգմ. (Հարունակ.) Յ. Վ. Մ.	547
	ՏՕՆ օրերին ժամառականութիւնը դադարեցնելու մասին. թարգմ. ***.	
	(Հարունակելի).	553
ԱԶԳԱՅԻՆ.	ՆՈՒՆԷ Ղամբարեանի նուէրը . . .	559
	ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ	561

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՔ:

ՎԱՂԱՐՁԱՊԱՏ

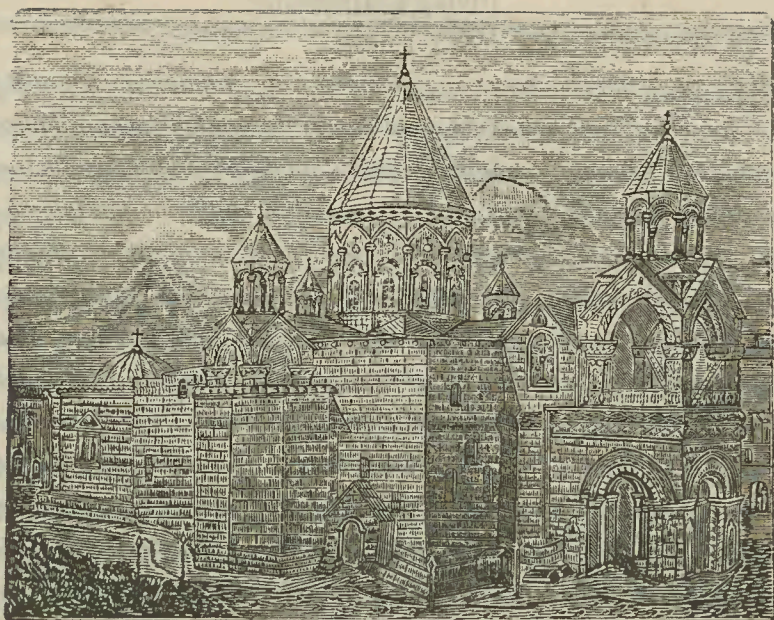
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒԳՒԿԷ ԷԶՄԻԱՆՆԻ.

ՌՅԻ—1891

ՅՈՒՑԱԿ ՎԱՃԱՌԵԼԻ ՄԱՏԵՆԻՑ.

ԳՐԱՏԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ Ս. ԷԶՄԻԱՅՆԻ.

	Բ.	Կ.
Այրիվանք կամ Գեղարդավանք.	—	10
Աստուածպաշտութիւն Հայաստանիայց եկեղեցւոյ	—	70
Արարատ Ամսագիր տարեկան ամբողջ կազմեալ.	2	—
Արաքսի աւազանը, Ուրմեա լիճ և առաջաւոր Ասիա	5 ⁰	—
* Աւետարան համաբարբառ վկայութեամբ	—	80
* Բէնիամին Պրանկլինի կեանքը	—	20
Գիրք հանդիսակատարութեանց կայսերական տանից	—	50
* Գոթովիա ողբերգութիւն	1	—
Դատաստանագիրք Հայոց Միտիթար Գօշի	3	—
Դաշնագիր	—	10
Դասագիրք բաղդատական Աշխարհագրութեան	5 ⁰	—
Դասագիրք Անգլանուր պատմութեան.—Հին դարուց	—	50
Նոյն.—Միջին դարուց	—	5 ⁰
Դասագիրք Քրիստոնէական հաւատոյ. Արէլ Եպիսկոպոսի	—	1 ⁰
Դասագիրք Քրիստ. վարդապետութեան Գ. Ե. Այվազեան	—	10
Դպրոց տարեկան 1874—76	2	—
Եօթն խօսք առ տղայս	—	20
Թուարանութիւն զարգացիլոց Ա. Գալֆայիան	1	—
* Ժամագիրք ատենի	8	—
* Ժամագիրք ձեռաց	2	—
Լսարան Աւագ ուրբաթ	—	10
Լսարան Կ. Պօլսոյ	—	10
Աբէ	—	10
Զատիկ տետր	—	10
Նրկինք և երկնայինք	—	10
Հռիփսիմէ	—	1 ⁰
Հնութիւնք եղիպտոսի	—	10
Մեծն Ներսէս	—	10
Ս. Խաչ	—	10
Տօն Ծննդեան	—	10
Խանգարմութիւն Հայկաբանութեան	—	20
Վաթուղիկէ մայր եկեղեցի Վաղարշապատայ	—	20
Վանոն աշակերտաց Գէորգեան Ճեմարանի	—	5
Վանոն ընկերութեան Հայոց Ճաւայի	—	10
Վանոն ծխական Դպրոցաց	—	20

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Ժ. — ՇՐՋԱՆ ԻԳ. 1891 ՏԱՐԻ ԻԳ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՂՔԱՏՈՒԹԻՒՆ.

- Այս տն էր մեծատուն եւ աղանէր բեհեզ եւ ծիրանիս
- եւ ուրախ լինէր համապաղ առատապէս: Եւ աղքատ տն
- անուն Ղաղարտս անկեալ դնէր առ դրամն նորա վերա-
- ւորեալ:

(Ղաղ. Ժ. 2. 19-20)

Չեզ չէ՞ զարմացնում՝ արդեօք այս հասարակ խօսքերի մէջ պարունակած հակադրուիւիւրը. անցել է 18 դար այդ խօսքերը արտա-
սանած օրից: Բայց մի որ եւ է բան նոքա կորցրել էն իրանց էս-

թիւնից: Հարստութիւն և աղքատութիւն նոյնպէս գոյութիւն ունին և այժմ ինչպէս և այն ժամանակ, և նրանց կռիւը միմեանց հետ կազմում է բոլոր հասարակական հարցերից ամենամեծն ու ամենազգուշացողը, ամենամեծը և առաւել ուղղունտունը սպառնալի համար: Չը կայ նախագծերի պոստստութիւն այս ահաւելի հարցը վճռելու մասին: «Հարկաւոր չեն հարուստներ», առաջին մի կողմից և իսկոյն լսելի եղան թէ ինչպէս ամբօրը կրկնեց այս անմիտ բացականչութիւնը: Հարկաւոր չեն հարուստ մարդիկ, ոչնչացնենք առատութիւնը, սպանենք զբամագլուխը, աղատուենք ժառանգութեան իրաւունքից»: Բայց այսպէս մտածող—խօսողները չէին նկատում որ նրանք մահառիթ վէրք են տալիս աղատութեան, սպանում են եռանդը, հեռւապէս և իսկական աշխատանքը, թողնելով միմիայն վայրենի հաւատարութիւնը, որոնք վաղուեան համար ոչինչ չը ժողովելով, անհոգ քնում են մինչև որ քաղցը չէ ստիպում նոր որս որոնելու: «Աղքատներ չը պէտք է լինեն», աղապակեցին ներկայ դարում ուրիշ ձայներ և զարհուրելի արձագանքը նրանց պատասխանեց. «Աղքատներ չը պէտք է լինին»: Լաւ կը լինէր եթէ այդ աղաղակը մնար միմիայն լոկ ցանկութիւն և բռնն սիրոյ արտայայտութիւն: Բայց նրանից շինեցին գաւանանք և ուխտ: Գոնուեցան նաեւ այնպիսիք, որոնք տառաւելին թէ պետութիւնը պէտք է սոցալ-հովացնի աշխատանքը բոլորի համար:

Պետութիւնը պէտք է կերակրի աղքատներին, տառաւելին ուրիշները, բայց այսպէս խօսելով չէին նկատում որ պետութեանը մի անհնարին դեր են յատկացնում որ ստեղծում են մի արհեստական, անապօրոյն, կեանքի մէջ բոլորովին անիրագործելի բան. չը հատկացան որ նրանք վատ են ճանաչում մարդկային բնութիւնը, որովհետեւ հրամայել որ այլ ևս աղքատութիւն չը լինի, նշանակում է հրամայել որ չը լինի ծաւրութիւն, յանցանք, կիւրք, մեղք: Այսուամենայնիւ քանի որ այս տեսական վարդապետութիւնները մէկը միւսին յաջորդում էր, խաբուսիկ ցնորքներով մոլորեցնելով ամբօխին, որին անմիթօք և առանց հացի պէտք է թողնէին, հարութիւնը շարունակում էր իւր թէև դանդաղ՝ բայց ահարկու գնացքը գէտի առաջ: Գիւրին է տակ, հարուստներ, աղքատներ, չը պէտք

է լինին: Բայց փորձեցէք լինել Անդլիայում այդ մարդասիրութեան և քաղաքական անտեսութեան կրօնքական աշխարհում: անտեսողութեւնը կը տեսնէք աշխարհի ամեն ծայրերից ժողոված վիթխարի հարստութեան հետ, մի աննկարագրելի աղքատութիւն: որ ամենայն օր ի հանգէս գնելով իւր վայրենի անբարոյականութիւնը, գիշերները թագնովում է մթին՝ անգնդախոր վայրերում որոնց մասին մի գլխաւոր աղբիւր իւր գեղեցիկ յօդուածում իրաւացի նկատում է, որ միմիայն Սոգոմը կարող էր սպառնաւորան ապա պիտի տեսակ դադիր ու պիտի գործերին: Ահա թէ 19-դ դարում սէր ենք հասել:

Հարուստներ և աղքատներ նոյնպէս գոյութիւն ունին և այժմ ինչպէս և վերոյիշեալ բնաբանի խօսքերի ժամանակ, և եթէ առաջինների հարստութեան միջոցները առատացել—մեծացել է 18 դարերի քաղաքակրթութեան յառաջադիմութեան շնորհիւ, երկրորդների աղքատութիւնը նոյնպէս գոյութիւն ունի, նոյնպէս արիւնքում է լինում ինչպէս և առաջ:

Ինչպէս պէտք է բուժել այս հասարակական չարութիւնը. ես հրաժարվում եմ այս կեանքի հարցը վճռելուց. ես չեմ կամենում հետապնդել զանազան գրութիւններ, ես վերցնում եմ մարդկութիւնը ինչպէս նա կայ. ես իմ առաջ տեսնում եմ հարուստներ և աղքատներ. նրանք կը լինեն և վաղը ինչպէս կային և երեկեան օրը: Յանուն Աւետարանի ես ցանկանում եմ մի անգամ ևս յիշեցնել առաջինների պարտականութիւնը երկրորդների վերաբերութեամբ: Ես համաձայն եմ, որ սա նոր բան չէ, ինչպէս նոր չէ և չարարանքը: Ես խօսելու եմ այն մասին, որի մասին երեւի դուք հարկը անգամ լսած էք. բայց ի՞նչ անենք. ես ձեզ խոստանում եմ ոչինչ չը խօսել գլխաւորութեան և զոհաբերութեան մասին այն ժամանակ միայն, երբ ետականութիւնը կը մեռնի, կանհետանայ աշխարհի երեսից:

Եւ այսպէս ահա Ղազարը հարուստի դրանը փռում է. նախ և առաջ պահանջում եմ, որ հարուստը նայէր Ղազարի վերայ: Հարուստի անուան տակ ես հասկանում եմ նրանց բոլորին, որոնք իրանց իշխանութեան տակ մի որեւէ Ղազար ունին, որոնք կարող են

օգնել և նորա տանջանքները թեթեւացնել: Նայել Ղազարի վերայ՝ բայց ինձ լաւ հասկացէք, բանը նրանում՝ չէ՛, որ մօտից անցնելով, մի որեւէ անբաղդի պատմութեամբ գլխաւորութենք, շարտենք նրան որեւէ սղորմութիւն, կամ յայտնի գեր խաղանք որեւէ բարենպաստակ գործում և այգալէս խիղճը անդորրացնելով միտքաբուենք բարձրաձայն քարոզութեամբ, որ ներկայ դարը բարեգործութեանց և մեծաշագործութեանց դար է: Բանը նրանումն է՝ որ թշուառութիւնը երես տա երես տեսնէք և ծանայէք, ահա ինչ է նշանակում նայել Ղազարի վերայ, բայց անո՞ւմ են արդեօք այդ: Մեր դարը բազմատեսակ բարեգործութեանց, ընկերութեանց և հիմնարկութեանց դար է, մեծ յառաջադիմութիւն է, կրտսն մեզ, այդ ճշմարիտ է, բայց կորստաբեր է այդ յառաջադիմութիւնը եթէ՛ նա կը խանգարի հարուստին՝ ազբատի, բազաւորին՝ անբաղդի հետ անմիջական յարաբերութիւն ունենալ, որ պատուիրում է աւետարանը իւրաքանչիւր երեսում և որը ոչ մի հիմնարկութեան հետ փոխարինել անհնարին է:

Մեզ կարող են պատասխանել, որ այդ տեսակ յարաբերութեանց համար ժամանակ չը կայ, այժմ՝ կեանքը բոլոր ստպարէզներում առաւել նման է որքնթայ գնացրի, իւրաքանչիւրը ցանկանում է առաջինի նպատակին հասնել:

Իւրաքանչիւր ստպարէզ միջոցներով է կուտակուած, նորեկները անհամբերութեամբ հրում են միմեանց և ցանկանում են իրանց համար տեղ գտնել, սա կատարեալ կռիւ, իրարանցումն է, որի միջոցով ամենայն ջանք պէտք է գործ գնել առաջ անցնելու, ապա թէ ոչ ջարդ ու փշուր կարող էք լինել: Այն ժամանակից երբ մարդս աշխատում է, գուցէ աշխատանքը այնքան լարուած և սեղմուած չէ եղել սրչափ հիմն, այժմ ոչ թէ գնում այլ արշաւում են, վա՛յ նրան, ով կը կանգնի մի փոքր շունչ առնելու: Բայց միթէ՞ այդ պարտականութիւնը այդչափ կեանքը ճնշում է, ես այս նրանց եմ հարցնում, որոնց Աստուած փոքր ինչ կարողութիւն և բազաւորութիւն է շնորհել: Ճշմարիտ է՝ որ դուք բոլորովին ազատ ժամանակ չունէք: Եւ այն հասարակութեան մէջ, որտեղ չեմ առում թէ թագաւորում է քրիստոնէական ոգի, այլ

Հասարակ արգարութիւն, միթէ՞ դուք կարծում էք, որ հարուստ մարդկանց ազատ ժամանակը, հախախնամութեան կամքին համաձայն, այն աղքատներին չէ պատկանում, որոնք խեղդուած են ամենօրեայ մշակութեան մէջ: Ձեզ ազատ ժամանակի ո՞ր մասն էք նուիրում Ղազարին, այսինքն աղքատութեան և չարչարանաց: Այս կերպ գործադրած ազատ ժամանակը մեծ առաքելութիւն, մեծ բարեգործութիւն է ինչպէս թշուառների, այնպէս և Ձեզ համար: Մի հայեացք գցենք ձեր գործունէութեան վերայ:

Այս աշխարհի փոքրիկներս տանջվում, նեղվում ենք աշխատանքից և մի պատառ հոգի հոգսը մեխում է մեր տեղի վերայ, յոյսներս գնում ենք ձեզ վերայ, ձեզ, որ բոլորի մէջ դուք միայն առտուածանից տալցած էք իւրապատառ: Բայց աւան, այնպէս յուսալ, այսպէս մոռածել կարելի էր այն ժամանակ միայն երբ գոյութիւն չունենային պատուասիրութիւն, եռականութիւն, աշխարհային ունայնութիւններ, որոնք խլում են ազատ ժամանակը և ամբողջապէս կլանում նրան: Այս օրինակ կը վերցնեմ այն դատակարգից, որը մշտապէս շփվում է ժողովրդի հետ, ծանօթ է նրա կրած չարչարանքներին և չի կարող իրան արգարացնել, որ չէ ճանաչում նրանց:

Ահա հարուստ գործադանաւէր, նրա արհեստանոցում մշակները հազարներով են վիտտում: այդ բոլոր ձեռքերն ու կամքերը նրան են պատկանում և առաւօտից—երեկոյ նրան են հնազանդում: Նա կարողացել է այս արդիւնաբերող սլոփերը իրիստ կարգապահութեան մէջ պահել և իւր փորձառութեամբ, ճարպիկութեամբ ստիպել նրանց ձեռք բերել այն ամենը, ինչ բանի նրանք բնագոնակ են: Բայց այս արհեստանոցում տանջուում են, օգը վատաւորը է, գէմքերը գունատ ու հիւժած, մարդիկ ու կանայք աշխատում են ի միասին, բարոյական մթնոլորտը վարակուած է ամենատեսակ յանցանքներով: Ձը նայելով օրէնքին աշակերտը հանգստանալու իրաւունքից զրկուած է նայն իսկ կիւրակէ օրերը: Եւ ահա նա՝ մեքենայի վերայ կրթնած կանխաժամանակեայ անընդհատ աշխատանքից բխացած, կրօնական և բարոյական կեանքից զուրկ, արեան տապականութիւ-

նից և ողնաշարի հիւանդութիւնից յալթահարուած, մաշում է հոգեպէս և մարմնապէս:

Բայց ինչո՞ւ այն մարդը, որի վերայ դրուած է այդ ծանր պատու-
խանադատութիւնը, արդիւնաբերական ձեռնարկութեան հոգին և
գլխիւր լինելով, ստանարտութեամբ է անցնում այդ տանջանք-
ների մօտից, որոնք թեթեւացնելը նրան ոչինչ չէր նստիլ, միայն
թէ մի րոպէ ցանկանար գործադրել այն ուղիղ հայեացքները և
գործողութեանց մէջ — վճռականութիւնը, որոնցով առաջ է մղում
իւր ձեռնարկութիւնները: Բայց նա ժամանակ չունի, միթէ՞ դուք
չէք տեսնում ի՞նչն է նրան ամբողջապէս կանոնում, ի՞նչն է նորա
ճակատի վերայ կնճիւններ տկօտում: Ի՞նչն է նորա սիրան ու միտքը
լցնում: Նորա առաջ կանգնած են տխրեանքներն, որոց ետեւից
պէտք է համեւել, որոց հարստութիւնը, կաթճեա, ծաղրում է նորա
կարողութեան վերայ, նոցա փաթմամութիւնն ու փառքը ալեկո-
ծում են և գրաւում նորա եղեակացութիւնը, նորանց համեւել
պէտք է, իսկ դարա համար հարկաւոր է գեռ գնալ, առաջ արշա-
ւել մի րոպէ չը կորցնելով: Բայց այդ մարդը քրիտոսնեաց ամու-
սին և աղջկունք ունի, որոնք թշուառութիւնը տեսնելով ընդու-
նակ են զթաշարժիլ և մտածել այն հաղարաւոր արարածների
մասին, որոնց գոյութիւնը և բազմաւորութիւնը ամուր կապուած
են նրանց սեպհական բարօրութեան հետ: Նրանք աղնիւ հոգի և
ղգայուն սիրտ ունին: Հարիւր անգամ նրանք արտասուել են
սրտաշարժ պատմութիւններ լսելով մոտացածին թշուառութիւն-
ների մասին: Նրանք, ինչպէս և դուք, ցաւակցական հաւաքանք-
ներ են արձակել ժողովրդի անմխիթար դրութեան, թշուառ մա-
նուկների մասին, որոնք անտէրութիւնից ստրկանաւորում, փչանում
են և զուրկ են այն ամենից, ինչ որ մեր որդիքը առատութեամբ
և աւելորդով մայելում են: Արթիւր չը կայ, որ նրանք կայելէն
այդ ընտանիքները, մօտից կը տեսնեն թշուառութիւնը, օգնու-
թեան ձեռք կը մեկնեն այդ վշտահար կանանց, աղջկանց:

Աւա՛ղ, մենք հաշուի մէջ չառանք աշխարհային ունայնութիւն-
ները, անմիտ զուարճութիւնները: Ղաղարի՞ն այցելեն, նորա՞
նրանց սիրտը բոլորովին այլ տեղ է, նրանց սիրտը երեկեան և

վազուեան բաւականութեանց մէջ է գտնուում: Վերջին խնձոյքի և նախընթեր պարերեկոյթի մէջ, անցեալի յիշատակութեանց և ներկայի պճնասիրութեանց մէջ, այս բոլոր պատուասիրութեանց, նախանձախնդրութեանց և ինքնասիրութեանց մէջ: Էլ ի՞նչ ժամանակ կը մնայ մտածել, թէ այնտեղ արուարձաններում, մուսլ և մերկ պատերի մէջ, աղքատ, կրօնազուրկ և թշուառ ազգութնակութեան մէջ, ի՞նչ է կատարուում: Այո՛, նրանք երբ և իցէ կերթան արուարձանները միայն թէ գեղեցիկ նժոյգներով, հրաշագեղ պճնուած և լի ամենայն հարստութեամբ, ոչ այցելելու թշուառ ընտանիքների, այլ զբօսանք կատարելու: Եւ հէնց այդ պատկերով միայն ժողովուրդը նրանց ճանաչում է: Հետեւեալ կիւրակէին, նրանք՝ ինչպէս և գուք իմ քոյրեր, կայցելեն եկեղեցի, նրանք՝ ինչպէս և դուք, ծանր ծանր գատապարտութիւններ, յանգիմանութիւններ կը տեղոն աւետարանական առակի հարուստի վերայ, որը Վաղարշին թողնում է չարչարուելու իւր պալատի դրանը:

Աւաջ գնանք և տանք այն՝ ինչ որ ամենքը գիտեն և մտածում են: Եթէ ներկայ ժամանակում շատերը չեն ուզում Վաղարին տեսնել, այդ՝ հէնց այն պատճառով է, որ անգիտակ չեն նորա տղքատութեան և որ նայն իսկ խիղճը կշտամբում է նրանց այդ մտին: Աւետարանը խօսում է անարգար հարստութեանց մասին: Ի՞նչ անուշ պէտք է տալ նրանց շատերին, որոնք երևում են գալիս ներկայումս: Մարգս ձեռնարկում է մի գործ, որի մասին քաջ գիտէ, որ կամ հէնց հիմքից վատ է կամ գոնէ յաջողութիւնը չախտղանց կատկածելի է: Շատ հարկաւոր է, նա ձեռնարկում է, և եթէ մի անգամ արգէն ձեռնարկած է, հարկաւոր է որ աւաջ գնայ: Կալ յայտնի միջոցներ ինքն իրանց յայտնուում են: Աւանց ձեռք շարժելու ստիպում են նրանց գործել: Շուտով երևում են լրագրական ահագին բէկրամներ, համալիչ յորդորների, ամենախայլուն խտտմունքների, որոնք անխորձ, անգիտակ մարդկանց աչքերում մեծ կշիւ ունին և խտտանում են արագ և ճիշդ նիւթական շահի բոլոր հրատարակներ: Եւ այդ սղորմելիները շահախնդրական փորձանքներով փարակուած գնում, յանձնում են,

մէկը իւր ամբողջ կեանքում արեան քրտինքով ժողոված օրախա-
տակը՝ միւսը իւր որդւոց օժիտը և հայր. և ինչո՞ւ չը տան: Ո՞վ
նրանց միտքը կը բանայ և կը հատկացնի՝ որ ղգուշանան տկներեւ
որոգայթից. և ահա այն գրամագլուխը, որ կազմուեցաւ ամեն
տեսակ աղնիւ աշխատանքի կողոպտումից, մշտապէս աճում մե-
ծանում է մինչև այն բուլէն, երբ յանկարծ վիշումս ցիր ու ցան
է լինում: Այժմ ո՞ւր պէտք է գնայ ընտանիքի խեղճ հայրը իւր
աշխատանքի պտուղը որոնելու, ո՞ւր դիմէ սղորմելի ծառան, որ
30—40 տարի աղնուութեամբ կատարել է իւր պարտականութիւնը,
ի՞նչ անի խեղճ մշակ կինը, որ ղրկել էր իրան ամենահարկաւոր
բաներից և խնամքով ժողովել կոպէկներ ծերութեան համար: Գնա-
ցէք պահանջելու ահա այդ շքեղ պալատի քարերից, որը կարծես
գիւթական զօրութեամբ բարձրացաւ, այդ աչք շրայնող փայլու-
նութիւնից, այդ հարստութիւնից, որանց վերայ ծանրանում է
Քրիստոսի անէծքը: Բայց այս իմ երևակայութեան պտուղը չէ
արդեօք, ոչ, սա՛ հաղարտւոր թշուառների ստաց. և սիրտ պատ-
ուող տխուր պատմութիւնն է: Եւ գուք, իմ ունկնդիրներ, հաւա-
տացած էք, որ մասնակից չէք այս անարդարութիւններին, այսպէս
կամ այնպէս նարստաւած չէք նրանց, աշխատել էք արդեօք ուժ. ս-
պառ անել ձեր օրինակով և սրտի բոլոր ուժգնութեամբ բողբոքել:
Բայց ո՞վ կարող է այսպէս վարուել, եթէ ոչ քրիստոնեան միայն.
ո՞վ կարող է ժամանակակից խիզճը վարթեցնել, որը այնքան թե-
թեւանութեամբ է վերաբերւում ամեն տեսակ չարութեան, որոնք
պատկւում են յաջողութեամբ: Ո՞վ, բացի քրիստոնեան, մտաբերել
կարող է, որ Աստուած տեսնում է թշուառների տանջանքները,
լսում է զրկուածների աղիւղորով հաւաքանքները և որ առակի մէջ
յիշատակուած անպիտան հարուստի գրութիւնը առաւել լաւ է,
քան այն մարդկանց յիճակն, որոնք հէնց անձամբ մեր շոյնելով
Ղազարին, ուրանում են նրան և մահճի մէջ պարկեցնում:

Եւ այսպէս Ղազարին տեսնելը, չարչարանքը նրա մէջ տեսնելը
մեր ուղղակի պարտականութիւնն է. բայց այս բոլորը չէ. աւելին
պէտք է անել: Հարկաւոր է նրան մօտենալ, որպէս զի «ա՛ն ձեր ներ-
կայութիւնը ղգայ, ձեր ձայնը լսի: Բաւական չէ հեռուից մտանակ-

շուրթիւնը: Այդ ձև մասնակցութիւնը ստորաբար խաբուսիկ է լինում: Կարող է պատահել որ ոչ թէ իսկական հարկաւորութեան կը ծառայի, այլ ընդհակառակ շահախնդրութեան և լիախոսանքը կը իրախուսի, որ ճարպիկութեամբ ծածկուած է լինում աղքատութեան ցնցոտիներով: Աւինչ բան չէ կարող փոխարինել ուղղակի և անձնական ծանօթութեան նրանց հետ, որոնք տանջւում են: Եւ հէնց այդ պատճառաւ Աւետարանն էլ իւրաքանչիւր երեսում համարում է մեզ աղքատին տեսնել ուղղակի, երես առ երես և անմիջապէս համարելով նորա տիտուր Վիճակի մասին թեթեւացնել նրա գրութիւնը: Եւ սրտիս համոզմունք կարող է Յիսուսի օրինակից աւելի խրատական լինել:

Զէք նկատել արդեօք այն հրաշալի ուղղութիւնը, որով առաջնորդուում էր Փրկիչը իւր բոլոր բժշկութեանց և գլխաւորութեան ժամանակ: Հիւանդին կամ բորոտին մօտենալով շօշափում—բժշկում էր: Քրիստոնէութեան հակառակորդները իրանց տեսակէտից նայելով տառապէս «Յիսուսը» աւետարանիչների տեսլով կարող լինելով առանց տեսնելու բժշկել, ինչո՞ւ մօտենում—շօշափում էր հիւանդներին իր ձեռքերով, ուրիշ ի՞նչ նպատակ կարող էր լինել եթէ ոչ այն միայն, որ ժողովրդի երեւակայութեան վերայ ներսրժէր. արդեօք սա բոլոր հրաշագործների ընդհանուր ուղղութիւնը չէ՞: Վիտութեան տարօրինակ ընդդիմախօսութիւն, որ հասկանում է ամենը բացի սիրոյ ներշնչումից: Այս, Յիսուսը կարող էր առանց տեսնելու էլ բժշկել. բայց նա այդ չէ անում: Իւր աստուածային ձեռքով շօշափում է բարոտներին, անմարդկաներին, գիւհարներին, որոնցից ամեն մարդ զգումնքով կը հեռանար: Հէնց սորա մէջն ենք ճանաչում հրաշքների հրաշքը—սիրոյ հրաշքը, որն աշխարհը չէր ստիպ տեսնել: Եւ այս զարմանալի օրինակն պէտք է հեռեենք և մենք: Աներկիւղ կարող եմ ասել, որ այսօր կերպ հասկացած համակրութիւնը կիսով չափ թեթեւութիւն է պատճառում վշտակիւններին: Յայտնի է ձեզ թէ ի՞նչ տիտուր հետեւանքի են հասցնում մարդու չափազանց աղքատութիւնը և նեղսակրութիւնները: Թշուառը որչափ ընկնում է, այնքան էլ նա այն համոզման է հասնում, որ ամբողջ հասարակու-

Թիւնը նորան հակառակ է ընթանում: Նրան թաւում է, որ այդ հասարակութիւնը իրան մերժում է և կարծես մի տեսակ պայմանաւորուած աքսորում է իւր միջից որպէս հնգկական պարիսպի: Կարծես պատնէշ է բարձրանում նորա և մնացած մարդկանց մէջ: Եւ տա հրանից առաջանում են կծու մեղադրանքներ աշխարհի, հասարակութեան և եկեղեցւոյ դէմ, որոնք նրանից խորշում փախում են, որպէս թէ այս աշխարհը, այս հասարակութիւնը, այս եկեղեցին չեն պարունակում իրանց ծոցում ուրիշ արարածներ, որոնք նայնպէս չարչարուում, նայնպէս սխալվում— մոլորվում են իրանց տանջանքների մէջ, ինչպէս և այդ թշուառը:

Երեւակայեցէք, որ այսչափ վշտակրութեանց ժամանակ, թշուառը նկատի, որ այս աշխարհի երջանիկներից մէկը, որին բազմը յայշայում է, նստած իւր գլխաբարձի մօտ սեղմում է նրա ձեռքը և համակրական խօսքեր է արտասանում: Ի՞նչ էք կարծում շուտով չե՞ն ցրուիլ անբազդի ծանր մտածմունքները: Բայց այս բոլոր չէ. ձեզ լսելով, կարելի է նա հասկանայ, որ վիշտը բնակուել կարող է և նրանց սրտում, որոնք բազմաւոր են երեւում: Ձեր սգոյ շարերից կը նկատի, որ հարստութիւնն էլ չէ փրկում ամենազառը փորձանքից և կարելի է թէ այդ վշտահար սրտում համակրութիւն զարթնի գէպի ձեռ, մտածելով, որ գուք նայնպէս արտասուել էք: Մտաբերեցէք թէ Անգլիայում մի քանի տարի առաջ ինչ պատահեցաւ: Հանքահորի զարհուրելի պայթումն երկու հարիւր հանքահաններ կլանեց. կիտաբոց անգուճադի վերայ ժողովուեցան այրիներ, մայրեր և արտասուածքոր աչքերով որոնելով իրանց կորած սղամարդկանց ու սրբւոյ, անձկութեամբ հարցնում էին. փաղը ո՞վ իրանց մի կտոր հաց կը տայ: Ամբողջ կեանքի համար ապահոված հացը տրուեցաւ նրանց: Այդ հացը ուղարկել էր մի կին, իւր զահաբերութեան ժամանակ այս հասարակ խօսքը գրելով. «այրիկց»: Այդ այրին վիկտորիա թագուհին էր. բայց այդ օրը թշուառների համար նա թագուհի չէր, այլ այրի միայն, որը արտասուում էր նրանց հետ: Թագուհի, և գահի վերայ, պալատում, հարստութեան և շքեղութեան մէջ կայ մի այրի, որ արտասուում է մեզ հետ, արտասուում է ինչպէս և մենք: Վստահ

կարելի է տալ, որ այդ խեղճ կոմանայ որդւոց այլ ևս տաեւութիւն, արհամարհանք չէին քարոզել գէպի հարստոսները: Արտի այս հասարակ համակրութիւնը, թշուառներին՝ սրբան դառնութիւն, սրբան վրդովմունք խեղդել կարող էր և նոյն չարճարանքները մշտապէս թեթեւացնել: Այսպէս անհրաժեշտ է, որ վըշտակիրները սովորէին ձեզ ճանաչել, այդ անհրաժեշտ է հէնց նրանց համար, անհրաժեշտ է, որովհետեւ Աստուած է պահանջում անհրաժեշտ է նոյն խոլ և ձեր սեպհակամբարօրութեան համար: Գուք կեանքը ճանաչել չէք կարող, մինչև որ աղքատութիւնը երես տու երես չը տեսնէք: Կան բաներ, որ միայն այնտեղ՝ աղքատութեան մէջ կարելի է ճանաչել և որոնք անհրաժեշտ է գիտենալ: Գուք որ սերտխոնով էք, որ ձեզ մանուկ ծնուալ բայց երբ ուրիշ հորիկ տոսկ կը տեսնէք մի մանուկ, որ աշխարհ գալով միմիայն տիրութեան և հիւանդոտ անհանգստութեան առարկայ է լինում և որը այսուամենայնիւ իւր թաթիկները ուրախ և փստահօրէն մեկնում է գէպի այն աշխարհը, որ նրան յետ է մղում գուք որ ողբում էք ձեր ծնողաց մահը, բայց երբ նոյն սգոյ շորերի մէջ մի ուրիշը կը տեսնէք, որ անտարբերութեան խօսքերով մխիթարուում է, որ մի տեւորդ ծանրութիւն ուսից փայր ընկաւ—այն ժամանակ միայն կը հատկանայ ի՞նչ է կեանքը, ի՞նչ է աշխարհը: Այն ժամանակ գուք ինքներդ ձեզ կը հարցնէք, կարելի է միթէ՞ տարել անհոգութեան և բաւականութեանց մէջ. կը հասկանար, ինչ է նշանակում սիրոյ և արգարութեան թագաւորութիւնը յանկալ: Ահա գատ, որ աղքատութիւնը պէտք է մեզ սայ: Բայց արգեօք հասկանում են այդ:

Աւաղ, երբ տեսնում եմ ներկայ ժամանակում բարբերի ամօթալի խեղաթիւրումն, երբ տեսնում եմ այսպէս անուանեալ լուսուսորում զատակարգին, որ իւր հայեացքը ոչ թէ ուղղում է գէպի արդար մարդոց տանջանքները, այլ տնկիրթ, ագէտ գատակարգի ապականուած, բիրտ վարքը, նրանից փոխ առնելով նորաձեւութիւնների, վատթար սովորութիւնների, մինչև անգամ նոյն խոլ լեզուն, այն ժամանակ ինքս ինձ հարցնում եմ՝ արդեօք այս հրէշաւոր տեսարանը ի՞նչ կարող է առաջացնել նրանց մէջ, որոնք

սաստիկ նեղուումն տանջուում են և սրբախի բարոյական անկման կարող է հասցնել նրանց: Բայց ի՞նչ բանի կարող է ծառայել մեր գեղահոգիները, եթէ վարույց ապականութեան տարածման հանգէպ չենք գնիլ լայնածաւալ գլխատրտութիւնը: Պէտք է գործել, պէտք է ցած գնալ այդ միջին՝ անպնդախոր վայրերը, պէտք է ստիպել չարութիւնը երես առ երես տեսնել:

Գիտեմ, ծանր է այդ շփումը, բայց հարկաւոր է փոքր ինչ քաջութիւն ունենալ համարձակ քայլերով մօտենալ նրան: Կան տեսարաններ, որոնք վիրաւորում են մեր քնքշութիւնը, վայելչականութիւնը: Ծայրահեղ աղքատութիւնը վրդովում է մեր զգացմունքները: Անմաքուր, ծուռ ու մուռ սանգուլոյ, մնայլ նեղիկ սենեակ, որտեղ շնչում են հեղձուցիչ օդ, մեծ մասամբ գորշահոտութեամբ ապականուած, չքաւորութեան անսահման գորշահոտութիւններ, որ բուրում են ամեն առարկաներ, երեխայք ցնցոտիների մէջ, ուղորմելի անկողին, որտեղ հառաչում է հիւանդը, սեղանի վերայ կերակրի մնացորդների, որի միմիայն տեսքը սաստիկ զղուանք է յարուցանում—ծանր է այս ամենը տանել: Այս տխուր տեսարանը ալեկոծող, վրդովեցուցիչ է առաւել նրանով, որ սուր ձայնով համնդում է մեզ զոհաբերութեան անհրաժեշտութեան մասին: Եւ ի՞նչով կարող էք բաւականացնել—թեթեւայնել ձեր երեւակայութեան ճնշումն այս թշուառ արտառանքի առաջ, որոնց անհրաժեշտն անգամ՝ պակասում է: Կարելի է արգեօք մտածել փայլուն պճնաղարկութեան մասին ի տես այս թշուառների, որոնց համար շուայլութիւն է մի քանի սպիտակեղէնն անգամ: Ի՞նչպէս կարելի է անձնատուր լինել ուրախ տօնախմբութեանց, երբ տոխուած կը լինես մտաբերել այն ուղորմելի կերակրի մնացորդների մասին, որոնցով ամբողջ ընտանիքներ իրանց քաղցը պէտք է անցնեն: Չքաւորութեան տեսարանը ձեզ սաստիկ կը նեղացնի, այդ պատճառաւ ցանկանում էք, որչափ կարելի է, շուտով ազատուել, հեռանալ նրանից:

Բայց ո՞վ էք դուք, որ հրաժարուում էք չարչարանքից, միթէ՞ Աստուծոյն ծառայելը միշտ զիւրիկն է, միթէ՞ երկնային թագաւորութիւնը փշալից ճանապարհով չեն մտնում: Աստուած ազատել է

ձեզ հալածանքներից, արեան զոհերից, որպիսիք նա պահանջում էր ձեր հայրերից, իսկ գուշ տյնքան վշտալի էք համարում ձեզ համար ուրիշների չարչարանքներին մասնակցելը, որ մինչև անգամ կը ցանկացիք հրաժարուել անձնուիրութիւնից, որ պահանջում է քրիստոնէական գթասրտութիւնը: Դուք հեռուեցիք Յիսուսին, բայց ինչպէս էր ձեր Փրկիչը: Մեր դարը Քրիստոսի աստուածային պատկերից մի այնպիսի անորոշ, հաճելի պատկեր է ստեղծել, որը քարշում—տանում է ձեզ միմիայն գէպի բանաստեղծական գաղափարական բարձրութիւնները: Բայց ես այդ պատկերի մէջ չեմ տեսնում վշտալից մարդը, չեմ տեսնում մաքրասրտների, աղքատների Քրիստոսը, չեմ տեսնում Նրան՝ որ գնում էր գէպի վիշտն ու յանցանքը, որքան և ոտոր աստիճանի վերայ գտնուէին նրանք: Դուք սաստիկ նեղանում էք աղքատութեան հետ շփուելուց, բայց ի՞նչ է նշանակում ձեր չարչարանքները համեմատաբար նրանց չարչարանքների հետ, որոնք պէտք է ասորեն և մեռնեն այն միջնորոտում, որ դուք չէք կարող առանց զգուսնքի մի բոլոր անգամ շնչել: Նիթէ աղքատութեան հասարակ տեսքը ձեզ այդչափ տարտախեցնում է, ապա ի՞նչ գրութեան են նրանք, որոնք մի բոլոր անգամ չեն կարող նրանից ազատուել: Դուք եթէ նեղորտում էք, բայց ձեր ծանր, ճնշող տալանորութիւնները ցրելու համար, գուշ՝ ամուր ունէք ստուերախիտ ճեմելիքների, ձմեռը՝ շքեղ սենեակների, ընտանեկան օջաղ, ուր միշտ վառ է պայծառ կրակը, իսկ աղքատները ունին միմիայն չորս մերկ պատեր, անշուք վերնատուն, որ երբեմն սաստիկ տաքանում է տօթագին արևից, երբեմն սառուց է կտրվում, կրակարան սառնց կրակի՝ սուելացրէք այս ամենի վերայ աղքատութեան այլ տեսարաններ և ահա պատկերի պակասորդը կը լրանայ: Խեղճին անընդհատ անջնջում են առօրեայ վատտակի մռայլ մտածմունքները, առանց որոյ նա՝ հէնց առաջին հիւանդութեան գէպքում գրկուելու է վերջին տապաւանից:

Աղքատութեան պատկերը ձեզ յետ է մղում: Ձեր ճոխութիւնը և մեծացող բարօրութիւնը այնպէս է ձեզ իւր ցանցի մէջ բռնել, որ դուք այլ ևս չէք կարող հնազանդուել Աստուծոյն, որ ձեզ

ուղարկում է վշտակիրների մօտ: Բայց ի՞նչպէս կը վստահանաք ներկայանալ Աստուծոյ առաջ և հաշիւ տալ կեանքի ձեզ տուած դասերի համար: Եթէ Նա ևս ձեզ յետ մղէր, ի՞նչ կը պատահէր: Վերջէ՞, դուք կը գործունայ, որ ձեր եռականութիւնը, երկու-
 ասութիւնը, շքեղութիւնը Աստուծոյ սիրոյն հակառակ է: Միթէ՞
 դուք կարծում էք, որ դուք այդ սիրոյ համար առաւել գրաւիչ
 տեսարան կարող էք ներկայացնել, քան աղքատութիւնն, սրից
 ձեր երեսը դարձնում էք: Միթէ՞ դուք կարծում էք, սիրտը որ
 մերձաւորի համար չարչարուել չը գիտէ ճայրագոյն գառաւորի
 աչքում արդար զգուռնքի աւտրկայ չէ կարող լինել: Միթէ՞ դուք
 կարծում էք, որ կարող էք արդարանալ յենուելով ձեր բնական
 քնքշութեան և բնազդադական զգուռնքի վերայ: Պատասխանեցէք...
 կամ շուտով հնազանդուեցէ՛ք այն խորհրդաւոր ձայնին, որ ձեզ
 անհանգստացնում—փրկւում է և բարձրաձայն աղաղակում, որ
 առանց չարչարանաց փրկութիւն չը կայ և ոչ յաւիտենական երա-
 նութիւն առանց զոհաբերութեան: Բայց արդեօք ամենայն ինչ
 ասացի՞, որպէս զի ձեզ երես առ երես կանգնացնէի չարչարանք-
 ների առաջ: Այո՛, եթէ միայն սիրտը արդար լինէր, եթէ միայն
 սիրտը ինքնուրոյնութեան և սղորմածութեան խրատական պատմու-
 բանութեան հետեւէր: Բայց իսկապէս, նայն իսկ մերձաւորի տան-
 ջանքների ներկայութեամբ սիրտը գառաւորութիւն է տալիս, սու-
 կարկտութիւն է անում, իւրաքանչիւր քայլափոխում վիճաբանում
 է սիրոյ հետ: Դուք խոտաւանում էք, որ քրիստոնէական սիրոյ
 խնդիրը անտահման է, որ նա գրաւած է ձեզ վերայ իբրեւ սրտոք.
 բայց ո՞ր գիտէ ուղորմածութեան հէնց առաջին հրաւերի ժամու-
 նակ, չէ՞ք փակիլ արդեօք ձեր բերանը այս հասարակ խօսքերով.
 չեմ կարող: Յանկալի է ինձ հաւատալ, որ այս պատառիանը
 դուք թեթեւամտութեամբ չէք տալ և ես նրան թեթեւամտու-
 թեամբ չեմ ընդունիլ: Այ՛, ես ձեզ չեմ էլ գառաւորութեան եթէ
 Աստուծոյ առաջ դուք չէք կարող, այդ արդէն բաւական է ինձ
 համար: Ես գիտեմ, որ ամեն բան սահման ունի. գիտեմ, որ
 աղատութիւնը յարգել պէտք է, և ես նրան կը յարգեմ: Ձեզ եմ
 հարցնում, ի՞նչ կը պատահէր մեզ առանց փոխադարձ յար-

գտնաց, որ պատուիրում է մեզ Աւետարանը: Ի՞նչ կը պատահէր մեզ եթէ գաղտնաբացութեան սգին, ողորմածութեան պատարակով, իրան ազատութիւն տար և որոշէր իւրաքանչիւր մարդու անձնագործութեան չափը: Ես պատրաստ եմ յարգել ձեր պատասխանը, միայն թէ թոյլ տուէք ինձ ազատել ձեզ, որ առաջ քան կը տայ այդ պատասխանը, շրջահայեաց լինինք, խորին կերպով մտածէք, թէ արդեօք անկեղծ է, լրջօրէն է նա. «Ի՞նչ է ի՞նչ»: Բայց ինչո՞ւ համար դուք չէք կարող: Արդեօք ո՞չ նրա համար որ աշխարհը յափշտակել է ամեն բան, մինչև անգամ սուրբատի մօտը: Արդեօք ո՞չ նրա համար, որ դուք նայնպէս անձնատուր էք եղած մրկածուկ շուպլութեան հոտանքին, որի առաջը շուտով ոչինչ բան չէ կարող աւելել: Ո՛հ, եղբարք, այս աշխարհին պէտք է ասել. «Կե՛մ կարող»: Եւ այդ պէտք է ասել ամենայն հաստատամտութեամբ, անվեհեր կերպով, երբ նա պահանջում է անխորհուրդ, անշահ ծախսեր, պճնազարգութեան և կաշ-կարասեաց ճոխութիւն, նուրբ քնքշութիւններ, որոնց առաջ դիւրին կերպով խոնարհում է ձեր անախառնութիւնը: Եթէ դուք աշխարհին այդպէս ասէիք, ի՞նչ կը կորցնէիք: Դուք անձնապարտութեան վերայ յայտնադրել կը ասնէիք, որ միայն ճշտում է ձեր սիրտը: Ենթադրեցէք մինչև անգամ որ ձեր իշխող չափաւորութիւնը գաղտնաբացութեան, մեղադրէին: Բայց միթէ՞ դրան տանել չէիք կարող: Միթէ՞ ոչինչ բանով չը պէտք է զանազանուի բրիտանիական ընտանիքը աշխարհի գերգաստանից, և միթէ՞ բարեպաշտ մարդիկ կարող են խոնարհութեամբ հետեւել աշխարհի պահանջներին, որոց հաւանութիւնը թակարգ է, գոյխատանքը—փաղաքշումները կորուստբեր: Բայց չը համարձակուելով աշխարհին ասել, դուք մոռնում էք ձեր փրկին ասել. «Կե՛մ կարող»: Միմիայն ձեր փրկի համար էք բացառման քաջութիւն պահպանում: Դուք երկիւղ չէք կրում որ Նրան կը արտմեցնէք, ձեզ համար ի՞նչ է նշանակում Նրա խրատոցը կամ յանդիմանութիւնը: Ճշմարիտ է, որ Նա ձեզ փրկել է անընկալազրկի չարատանքների գնով, ճշմարիտ է, որ Նա կը գայ ձեզ մօտ փշեաց պտակով, ծախսած ձեռքերով ու սուքերով, ճշմարիտ է, որ ձեր կեանքի վերջին ժամում երբ բոլոր աշխարհը այլ ևս

անկարող է՝ ձեզ ոչինչ ասել, դուք կը հրաւիրէք Նրան ձեզ հետ մահուան մուտք հովիտն անցնելու և Յաւիտենականի գատարանին ներկայանալու: Շատ հարկաւոր է: Այժմ՝ դուք պարտուպատշտմը աշխարհին փնտրելով, ստանադատութեամբ ատում էք Նրան. «Ես Քեզ համար ոչինչ չունիմ»:

Ինչ մնում է միայն մերկայնել և մի իմաստասիրութիւն, որով շատ անգամ պաշտպանում են շուայութիւնն և աշխարհային ունայնութիւնը: Մեզ ատում են. «Խիստնակ աղքատներին ուղորմութիւն բաժանելու, շուայեցէք որքան կարելին է և զուարճացէք կեանքով: Ձեր շուայութիւնը ժողովրդին վատտակ կը տայ, իսկ վատնումը արգիւնաբեր կը լինի նրա համար: Որքան աւելի մեծշուք հագնուէք, որքան ճոխ սեղան ունենաք, որքան շուայ զարգարէք ձեր բնակարանը, այնքան աւելի շատ ձեռքեր կ'աշխատեն, այնքան աւելի շատ բնասանիքներ կ'աղատուեն չբաւարութեան ճիրաններին»: Բայ երեւոյթին՝ գեղեցիկ միջոց, գովելի վարմունք, թէ և ոչ միշտ վատահալութեամբ խոստովանում են այդ, միայն թէ այդ միջոցով յաճախ թմրեցնում հանգստացնում են խիղճը, երբ հարկաւոր է լինում իրանց հաճոյքներին բուսականութիւն տալ:

Բայց արդեօք հիմնաւոր, իրաւացի են այս պատճառարանութիւնները: Մինչև վերջը հասցենք այս սկզբունքը, Գուք ատում էք, որ շուայութիւնը, ճոխութիւնը աղքատութեան փրկիչն է. եթէ դուք արդար էք, վատնեցէք ուրեմն աւելի և աւելի, հնարելով նորանոր անմիտ բուսականութիւններ և վայելքներ. այս հաւատը շատ յարմար է մեր բնութեան գաղանի բնազդումներին: Թող կորչի այն մուտք բարեպաշտութիւնն, որ քարոզում է ինքնազոհութիւն և զրկանք: Շուայութիւն արէք որքան կարելին է. և երբ դուք բուսականութեանց մէջ կը լողաք, որանց շուամն ու Բարիկոնն անգամ կը նախանձէին, ձեր փրկած ժողովուրդը մշտապէս կը մուսնայ չարչարանքը և երկրի վերայ զբախտը կը սկսուի:

Ահա ձեր ընդունած սկզբունքի ուղղակի հեռեանքը: Բայց ակնհայտ է, որ նա անհեթեթ է. ուրեմն անհեթեթ է և՛ նայն իսկ սկզբունքը: Աւուրջ գառապութիւնը և կեանքի վտրձերը շատ վաղուց հաստատուել են, որ շուայ վատնումը անպայման արգիւնաբեր

չէ՛, որքան աւելի կենդանի ոյժեր կը հուժիրեն աւելորդ բաներ արտագրելու, այնքան աւելի քիչ ոյժ կը մնայ անհրաժեշտ աւարկաների արգիւնաբերութեան համար: Երբ դուք տեսնում էք մեր գիւղերից հազարաւոր մշակներ կորզած և գցած կանգնուող սպարտաների վերելեալների վերայ կամ արհեստանոցներումս որոնք արգիւնաբերում են մեր փայլուն կերպանները, շուայլութեան սուարկաները, միթէ՞ դուք չէք կարողանում հասկանալ — ըմբռնել, որ այդ ոչ արգիւնաբեր շուայլութեան պատճառով, հայրենի երկրի սպաբերութիւնը հուսադւրմ է: Երբ ոտիւ գեղեր գործ էք զնում թանկագին աւարկաներ շինելու համար, որանով միթէ՛ դուք մի կտպէ՛կ անգամ կարողանում էք աւերացնել այն գրամագլխի վերայ, որով ապրում է մարդկութիւնը: Եւ այսպէս ձեր սկզբունքը սխալ է, միեւնոյն ժամանակ և անողորմ որովհետեւ նորա ծայրահեղ հեռանքը սով միայն կարող է լինել: Եւ դուք նրան կը հանդիպէ՛ք ժողովրդական յուզման հէնց տառջին օրը: Երբ մի որեւէ անդուպատելի, աննախատեսանելի զիպուածում բոլոր պայմանական գները րոպէսպէս միանգամից ընկնեն, արդեօք ի՞նչ կը սրտահեղ այն հարկւր հազարաւոր մարդկանց, որոնց ձեր շուայլութիւնը խլել է գաշապին քաջարի և առողջ աշխատանքից: Ահ՜՞՞ քաղաքների մայթերի վերայ շարտածները, ընտելացած թէ՛ ուօրեայ թեթեւ փատառիկն, և թէ՛ թեթեւ կերպով փառնելուն, միմիայն փառնոք կարող են սպառնալ ձեզ, փառնոք, որ առաւել դարհուրելի է, փառն զի մերձաւորապէս տեսնելով ձեր անմիա շուայլութիւնները, նախանձով և տուելութեամբ են լցւում գէպի ձեզ, իրանց սեպհական շքաւորութեան պատճառով: Բայց այս բոլորը չէ՛, այդ սկզբունքը ոչ միայն անողորմ է, այլ և անբարոյական. անբարոյական է հէնց ձեզ համար, որովհետեւ շուայլութիւնը զուարճութիւն է, իսկ զուարճութիւնը սահման չունի, որքան և նրբացած ներկայացնէ՛ին նրան, հոգւոյ և կամքի հուսադուրմն է նա. ետակրանութեան բաւարար, որոյ անմիջական հեռանքը սրտի խտտութիւնն ու ամայութիւնն է: Անբարոյական է այդ սկզբունքը և ուրիշների համար, որոնց ձեր օրինակը ծառայում է որպէս գոտ: Մշակը որ ձեր առաջն է և ձեր կեանքի վիան,

կը մտածի. «Ինչո՞ւ և ես չը զուարճանամ: Ինչո՞ւ ինքնուրացութեան խիտ և անողորմ օրէնքը զրօշմեմ ինձ վերայ: Եւ նա կը սկսի զուարճանալ և նա կը շարտի կողիտ բաւականութիւնների մէջ իւր օրափարձը: Ձեր նրբացրած բաւականութեան փոխարէն, նա կունենայ պանդոկների, օդերների բաւականութիւնը: Ի՞նչպէս կարող էք այս ախուր հեռանքների առաջն առնել: Ենթադրեցէք, որ նրանք առաւել և առաւել զարգանում, առաջ են գնում: Շուտով յուզւում, չարչարում հասարակութեան միջին խորքերից կը բարձրանան ժողովրդական կատարի ձայներ, որոնք կ'առնեն «զուարճանալ, այդ ամենի իրաւունքն է. Գուր մեզ երկնքում զրախտ էք ցայց տալիս. բայց դուք ստախոսում էք, որովհետեւ դուք ինքներդ նրան որոնում էք միմիայն երկրիս վերայ: Գուր կրօնաւէր մարդիկ ժողովում էք այստեղ բոլոր բաւականութիւնները, բոլոր նրբութիւնները, բոլոր աւրախութիւնները, որոնք ձեզ պարգւեւել կարող են միմիայն մեր աշխատանքը: Շատ լուս: Բայց և մենք, մեր զրախտը ցանկանում ենք նոյնպէս ունենալ երկրիս վերայ, ցանկանում ենք հենց վազը, մինչև անգամ այսօր: Բաւական էր որքան մատնացոյց արէք երկնքի վերայ, գերեզմանի այն կողմը, գիտութիւնը մեզ համար ևս ճշմարտութիւնը երևան հանեց, և մենք չենք ցանկանում թափել մեր քրտինքը. մեր արտասուքը անհատանելի ոչնչութեան համար: Մենք յագնեցանք սպասելով, մեզ հարկաւոր է բազմաւորութիւն, հարկաւոր է հենց այս կեանքում, որի մէջ մինչև հիմայ միմիայն զրկանքներ ենք ճանաչել ու ճաշակել: Մեր երջանկութիւնը նոյնպէս շուայլութեան, հարստութեան, բաւականութեանց, այդ բոլոր երկրային բարիքների մէջն է, որոնք և մեզ տրւում են ինչպէս և ձեզ: Մեր երջանկութիւնը մեր առաջն է, նրան տոնաւոր համար, բաւական է միայն ցանկանալ: Վստ՛ նրան, ո՞վ կը մտածէ մեզ խանգարել, սուգել, լինել: Զուարճանալ, դո՞ւ կեանքի վերջին նպատակն է. մենք ցանկանում ենք զուարճանալ, և մենք կը զուարճանանք, որովհետեւ մեր անունը լէզէօն է: Ահա թէ ինչ կարող են ձեզ ասել երբ դուք թող էք տալիս կարծել, որ մէկի զուարճութիւնը, միւսին կարող է աղքատութիւնից փրկել: Գուր չէք կարող խուսափել այս զար-

Հուլիսի տրամաբանութիւնից: Թող Տէրը պահպանի մեր հայրենիքը այդ ախտը երեւոյթներէ: Բայց ես չեմ կամենում ներգործել ձեզ վերայ արհաւիրքներով: Եթէ լոկ երկիւղը կարողանար ձեզ դէպի բարին տալնորդել, աւաւել լաւ է, որ ես իջնէի այս ամբիւնից, որտեղ Աւետարանի պահանջման համաձայն ուրիշ լեզու պէտք է հնչեցնել, աւելի վսեմ՝ աւելի արժանաւոր թէ Աստուծոյն, թէ ձեզ: Աղքատութիւնը թեթեւցնելու համար ես առաջարկում եմ և կառավարիւմ՝ յետոյ, միմիայն մէկ միջոց, զաՔրիստոսի ոգին է, որ միւսնոյն ժամանակ և՛ արդարութիւն է և՛ գլխարկութիւն:

Աշխատեցէք, եղբայրներ, այս ոգւով, այսօր, վաղը և միշտ, քանի որ երկրի վերայ կը լինի աղքատութիւն, որ օգնութեան պէտք ունի, և չարչարանք, որ մխիթարութիւն է որոնում:

Խ. Բ. Խ.:

(Բերսիէ):

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

Ք Ր Ի Ս Տ Ո Ն Ե Ա Յ Պ Ե Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մարդկութեան սկզբունքը բարձր է քան ազգայնութեան սկզբունքն, որ առաջինի իրացուցման բնական ձևն է, և ազգային պետութիւն, որ չէ կամենում փակուիլ հեթանոսական առանձնութեան մէջ, ուր նա կունենար և իւր առանձին կրօնը, տարբեր բոլոր այլ ազգերի կրօնից, ազգային պետութիւնն, ասում ենք, պէտք է ընդ նմին իրան խոստովանի ճաշատեղ պետութիւն և իբրև այգալիսի պետութիւն էլ իրօք իրան պիտի ցոյց տայ իսկ մարդասէր պետութիւնն աւելի փեմ նշանակութիւն ունի քան քաղաքակիրթ պետութիւնն, որովհետև մարդասիրութեան ամենաներքին և ամենախորին էութիւնն ոչ թէ քաղաքակրթութիւնն է, այլ բարոյականութիւնն ու կրօնը, բայց որովհետև մարդասիրութիւնն միայն քրիստոնէութեամբ ազատուեցաւ իւր նախկին տաճմանափակութիւնից և ստացաւ իրան պատշաճ դիրքն ու նշանակութիւնն և միայն քրիստոնէութեան ազդեցութեամբ կարող է զարգանալ իւր բոլոր արդարութեամբ և լրութեամբ և որովհետև ամեն մարդասիրական գաղափար, չէ քրիստոնէական աւելի կամ պակաս թերի է ճշմարիտ չէ, ուստի և բուն մարդասէր պետութիւնն նոյնն է, ինչ որ է քրիստոնէոյ պետութիւնն և ոչնչով որանից չէ տարբերուում:

Քրիստոնէոյ պետութիւնը մի գաղափար է, որ ներկայումս շատ առարկութեանց հանդիպում է և շատերն երկնջում և մինչև անգամ ամաչում են նրան նշանակութիւն տալ և ճանաչել նրան: Քրիստոնէական պետութեան հետ կապուած անցեալ չարագործութեանց տալաւորութեան ներքոյ և այն պատճառով, որ Ժամանակիս իշխող ոգին ճնշում է գործում մեծամասնութեան վերայ, այդ գաղափարի վերայ նայում են իբրև մի մեծ տարակուսութեան վերայ և հարցնում են՝ ի՞նչ գործ և յարաբերութիւն ունի քրիս-

տոնէութիւնը պետութեան և քաղաքականութեան հետ, քանի որ քրիստոսի թագաւորութիւնն այս աշխարհիցս չէ: Բայց միևնոյն իրաւամբ կարելի կը լինէր և՛ հարցնել, թէ ինչ գործ և կապ ունի քրիստոնէութիւնն ազգերի հետ: Մեր պատասխանն այս մասին այն է, թէ նա՝ քրիստոնէութիւնն ունի նպատակ փրկելու և երջանկոյնելու ոչ միայն անհատների հոգիք, այլ նա կամենում է քրիստոնէաց անել ամբողջ ազգերին, որոնց իրան աշակերտացնել և իւր դատօրարակիչ գործաւթութեանց ազգեցութեան նրանց ենթարկել, և այս կը նշանակէ, թէ նորա նպատակն է Աւետարանի լուսով լուսաւորել, քրիստոնէական ազգեցութեան ենթարկել և՛ պետութիւններն, իրաւագիտական հասարակութիւնք և իրաւագիտական հաստատութիւնք, որոնք միայն կարող են տալ ազգային կեանքին կատարեալ զարգացումն: Աւետարակ չը կայ աւելի անխոհեմ՝ միտք, քան այն հայեցումաճքը թէ պետութիւնն, որ երկրաւոր հաստատութիւններից ամենից աւելի ամեն ինչ իւր մէջ բովանդակողն է և ընդհանուր պատմութեան մէջ ամենամեծ կշիւ ունեցողը, պէտք է հեռու պահուի քրիստոնէութեան ազգեցութիւններից, ուրեմն և պէտք է ենթարկուի երկրաւոր աւարկաների այն ընդհանուր կերպարանաւորութեան և բարեփոխութեան, որ և՛ քրիստոնէութեան նպատակն է: Պետութեանց քրիստոնէական բնաւորութիւն ունենալու անհրաժեշտութիւնն էականապէս հիմնուած է նորա վերայ, որ պետութիւնը գոյութիւն ունի ոչ թէ այս կամ՝ այն առանձին ստորադիւտել նպատակի համար, այլ նոյն իսկ մարդու համար, որ նորա կոչումն է մատակարարել և մշակել բոլոր արտաքին պայմաններն, որոնք անհրաժեշտ են մարդկային բնութեան բաղմնակողմանի զարգացման և մարդկային երջանկութեան համար: Հինց այս պատճառով էլ պատշաճաւոր պետական կառաւարութիւնն, օրինաւոր վարչութիւնն անշուշտ պէտք է ունենայ հիմնաւոր ճանաչողութիւնը մարդու էութեան և կոչման, մարդկութեան պատմութեան և սորա վերջնական նպատակի ճանաչողութիւնն, այն վերջնական նպատակի որ պետութիւնից բարձր է և որ մինչև անգամ նորա շրջանից գուրս է, բայց որոյ համար պետութիւնը պէտք է իրան նպատակի

և օգնական միջոց համարէ և որին նա իւր գլխաւոր կարգադրութեանց ժամանակ աչքի առաջ պիտի ունենայ, իբրև վերջին վճիռ և նպատակ: Պետութեան նպատակը միշտ սխալ հասկացուած կը լինի, երբ նրան գիտակցաբար չեն կապիլ մարդկութեան նպատակի հետ: Արմենով մենք կը գտնանք, զէպի բարոյական և կրօնական գաղափարների աշխարհը, զէպի Յայտնութեան աշխարհն, ըստ որում արգարև միայն յայտնութիւնն է մեզ ցոյց տալիս գաղափարներ, որոնք մարդկային գոյութեան հիմն են կազմում, որոնք և պետութեան ու քաղաքականութեան կաղապարն ու չափն են, սոցա խորին հիմն կազմելով, որովհետև նա՝ յայտնութիւնն է մեզ սովորչնում կենսական բարեաց և մարդկային կեանքի զանազան խնդիրների որոշումն և գնահատութիւնն, որոց իրագործման համար իւր կողմից պիտի հագայ և պետութիւնն և որոնք ըմբռնելու և հասկանալու համար կարևոր է նրան վսեմ և յուսալի կշռագատութեան չափ: Այսպէս զորօրինակ անվիճելի է, որ ամուսնութիւնն և գերգաստանը բոլորովին այլ կշիւ և արժանիք տառնում են, երբ պետութիւնը նոցա վերայ կը նայէ քրիստոնէական հայեցակէտից, որոց համար Աստուծոյ արքայութիւնը մարդկութեան միակ ամենաբարձր նպատակն է, քան երբ կը նայէ ամուսնութեան վերայ հեթանոսական հայեացքով, որոց համար պետութիւնն է ամենամեծ բարիքը, մարդկութեան ամենաբարձր նպատակն, մինչ բոլոր մնացեալը միայն միջոց է պետութեան համար (զորօրինակ Պլատոնի հանրապետութիւնը): Բայի որանից պետութեանց քրիստոնէական ուղղութիւն ունենալու անհրաժեշտութիւնը հիմնուում է և նորա վերայ, որ պետութիւնն արտաքին արգարութեան աշխարհ է. բայց արտաքին արգարութիւնը չէ կարող գործադրուիլ կեանքի մէջ և իրագործուիլ առանց ոգւոյ բարոյական և կրօնական տրամադրութեան, որոց ազդեցութեամբ է միայն, որ օրէնքները կատարուում են ոչ թէ պատժի, այլ խղճի գրգռմամբ և որ (ոգւոյ բարոյական տրամադրութիւնը) միայն ընդունակ է անձնութեան և անձնազոհութեան յօգուտ հասարակութեան, որ նոյնպէս մեզ վերադարձնում է զէպի քրիստոնէութիւն, որ իւր

երկնային քաղաքացիութեամբ ընդունակ է անուամբ մեզ երկրաւոր քաղաքացիութեան համար:

Այսպէս ուրեմն քրիստոնէութեան նշանակութիւնը պետութեան և քաղաքագիտութեան համար չէ բովանդակուում միայն Աւետարանի տառացւածներէ մէջ, որոնք անմիջապէս նրանց են վերաբերուում և որոնք գլխաւորապէս որոշում են պետութեան բնաւորութիւնն, իբրեւ մի տատաւածային հաստատութեան և սորա հետ կապուած հնադանդութեան ու արգարութեան պահանջը՝ թէ «սո՛ւք զկայսերն կայսեր և զԱստուծոյն Աստուծոյ» (Մատթ. ԽԲ. 21): Քրիստոնէութեան խորին նշանակութիւնը բովանդակուում է ոչ այնքան նորա մէջ, ինչ որ նա արտայայտում է իսկապէս քաղաքագիտական մտքով, որքան գեր-քաղաքագիտական սկզբունքի մէջ, որ աշխարհ մտել է քրիստոնէութեանը, մետապոլիտիկական (զուտ, փիլիսոփայական քաղաքագիտութիւն) սկզբունքի մէջ, որով մենք հասկանում ենք այն, ինչ որ նախնութաց է և կարողետում է քաղաքական սկզբունքին, իբրեւ նորա հիմն, բարձր է քան զնա իբրեւ նորա նորատակն, այլ քրիստոնէութեան խորին նշանակութիւնը բովանդակուում է նրանում թէ քաղաքականութիւնը ինչով պէտք է ներշնչուած լինի իբրեւ հոգւով, իբրեւ հոգեպէս կենդանացուցիչ տարրով: Մետապոլիտիկական սկզբունքն հէնց «*divin*», մարգկային բնութիւն և մարգկային կեանքի վերջնական նպատակը որոշող հայեցողածքի մէջ է կայանում և ճշմարիտ մետապոլիտիկական ըստ մեր հայեցողածի է քրիստոնէական աշխարհահայեացքն ու քրիստոնէական հայեցողածքը կեանքի վերայ, հայեցողածք, որ բոլորովին նոր լուսով լուսաւորում է պետութիւնն, որովհետեւ այսպէս սա կարելում է այն պետութեան հետ, որ այս աշխարհից չէ և այս հայեցակէտով նա՝ երկրաւոր պետութիւնը պէտք է իւր գլուխը թռնուրէրէր իստատոլանի ու ճանաչի, այն բարձրագոյն վսեմ արքայութեան ծառայելու համար: Յայտնի բան է, Բոտիւէի կողմից մի տարակուսանք էր «Քաղաքականութիւն՝ քաղուած Ս. Դրքից» (Politique tirée de la sainte Ecriture) երկասիրութիւն գրելն, որոյ համար նա ստիպուած էր գլխաւորա-

պէս ուշք դարձնելու Հին Ուխտի վերայ, որոյ աստուածային տական տեսութիւնը միայն հրէից ազգի և սորա բոլորոյն առանձին վիճակի համար յարմար էր: Ի միջի այլոց այստեղ ուշադրութեան առնելու է, որ Խորայէլի պատմութիւնը տիրապահական—բնորոշ նշանակութիւն ունի և զանազան փոփոխութիւններով նկատողական եղանակով մեզ հետեւեալ ճշմարտութիւնն է բացատրում: Թէ ազգը փայելում է խաղաղութիւն և երջանկութիւն քանի որ հաւատարիմ է իւր Աստծուն և թշուառութեան է ենթարկուում: Կորնչում է և օտարների աւար դառնում: Երբ հեռանում է Աստուծմէ, որան ուրանում: Ուրեմն ազգն ինքն բոս ինքեան բաւական չէ և ընդունակ չէ իւր կամքով և իւր ճանապարհներով առաջ ընթանալու: Բայց յամենայն դէպս թէ այսպէս և թէ այնպէս երևում է ժամանակ առ ժամանակ նորագույն կարեաց համեմատ մետապոլիտիկան աչքի առաջ ունենալու անհրաժեշտ պահանջը, գեր-քաղաքական սկզբունքի, մարդու էութեան և նշանակութեան, նոյնպէս և պատմութեան նպատակի վարդապետութիւնքը աչքի առաջ ունենալու պահանջն, որոնք ընդ նմին պիտի գննուին պետութեան վերաբերմամբ: Եւ այսպիսի մետապոլիտիկայի համար Սուրբ Գիրքն անշուշտ պէտք է լինի առաջին և առանձին աղբիւրն, որից նա պիտի հանէ իւր հիմնական գաղափարները: Նա իւր խորագծութեանց նիւթ պիտի անէ մի քանի կէտերը ծննդոց Գրքից, մանուսանգ մետասաներորդ գլուխն, որ նկարագրում է ազգայնութեանց ծագումն: Քաղաքագիտութիւնն առանց մետապոլիտիկայի չէ կարող լինել (ինչպէս բնագիտութիւնն առանց բնապանդութեան) որ անխուսելի կերպով յայտ է գալիս գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար և եթէ նա՝ քաղաքագիտութիւնը չունի ճշմարիտ մետապոլիտիկայ, պէտք է անշուշտ ունենայ կեղծը—սխալը: Զորօրինակ Մաքիավելլիի և Նապոլեոնի մետապոլիտիկան ճակատագրական էր: Մեր ժամանակում կան քաղաքագէտներ, որոնց մետապոլիտիկան ծագում է այն հայեցակէտից, թէ մարդս լոկ բանական կենդանի է և թէ մարդկային կեանքի նպատակը սահմանափակուում է այս երկրով, այս աշխարհով և էապէս պէտք է կայանայ նիւթական

շահերի բաւարարութեան մէջ: Տարակոյտ չը կոյ, թէ պետութեան համար սրպիսի հետեւանքներ աւաջ կը գան, երբ այդպիսի մետապոլիտիկայի հետեւող քաղաքագէտներ մասնակցում են խորհրդներին և իրանց ձայնն են տալիս ու կարծիքը հաղորդում եկեղեցական և գաղութական խնդիրների վերաբերութեամբ և կամ՝ ամուսնական օրէնսդրութեան խնդիրների վերաբերութեամբ:

Նկատելով այն հիմնական սկզբունքը, թէ առանց բարոյական գաղափարների, որոնք յենուում են կրօնական գաղափարների վերայ, լինին որքա՞ն ճշմարիտ թէ սխալական, չէ կարող ոչ մի պետութիւն գոյութիւն ունենալ, մենք քրիստոնէայ պետութիւնն որոշում ենք հետեւեալ կերպով: Նա այնպիսի պետութիւն է, որպէս հիմնական բարոյական գաղափարներն որոշուում են քրիստոնէութեամբ. նա իւր հիմնական գեր-քաղաքագիտական գաղափարներն և զրդիչ թելադրութիւնքը գտնում է աշխարհահայեցողութեան և քրիստոնէական հայեացքի մէջ կեանքի վերայ, այսինքն այն հայեցակէտի մէջ, որով Աստուծոյ արքայութիւնը սրտամութեան համար կենդրոնի և նպատակի կշիռ ու նշանակութիւն ունի, իսկ ինքը պետութիւնն երկրիս վերայ Աստուծոյ արքայութեան և մարգկային արքայութեան զարգացման միջոցի նշանակութիւնն ունի: Այլապէս տեսլով քրիստոնէայ թաղաւորութիւնն այնպիսի պետութիւն է, որ քաղաքական աւարինութեան համար այլ աւելի ընտիր և յառաի հիմն չէ ճանաչում, քան եթէ քրիստոնէութեան մէջ արմատացած հոգւոյ սրտամոգրութիւնն, որ և նա՝ պետութիւնն ամեն իրանից կախուած հնարներով աշխատում է սրահպանել ու պաշտպանել: Պէտք է միայն խոտտովանել և այն, որ այն եղանակն, որով հասկանում ու որոշում էին քրիստոնէական աշխարհահայեցողութիւնն ու քրիստոնէական հայեցումաձքը կեանքի վերայ և սոցա կարեւոր համարւած գործադրութիւնը զանազան ժամանակներում և զանազան հանգամանքներում, ներկայացնում են ոչ պակաս բազմազանութիւն: Մենք հարկաւոր ենք համարում այս մտայն յիշեցնել, որ միջին դարերի քրիստոնէայ պետութիւնը շատ տարբերուում է եկեղեցական յեղափոխութեան ժամանակի

պետութիւնից, նոյնպէս թէ Կալիֆնի գաղափարը քրիստոնեայ պետութեան մասին, ինչպէս և Պսկրեաանների գաղափարն ոչ պակաս տարբերութեամբ և յուսերի գաղափարից այս մասին: Չը նայելով սրան քրիստոնեայ պետութիւնն, իւր բոլոր եղանակների և ձևերի մէջ էլ էապէս տարբերութեամբ բոլոր այլ պետութիւններից իւր գեր-քաղաքագիտական սկզբունքով, թէև տա զանազան եղանակով ձևակերպուած է այլ և այլ գաղափարութեանց մէջ: Այս սկզբունքն, որ քրիստոնեայ պետութեան հիմքն է կազմում ունի իւր առանձին որոշ բնութարարութիւնն, որ միակ բացառիկ երևոյթ է ընդհանուր պատմութեան մէջ, մինչև անգամ այնպիսի պետական կառավարչական եղանակներում որոնց մէջ մենք տեսնում ենք քրիստոնէական պետութեան լոկ ճիւղական ծաղրանկարը:

Բայց ինչպէս որ քրիստոնեայ պետութեան խնդիրն ու պարագէն է մի կողմից տարածել երկրիս վերայ Աստուծոյ արքայութիւնն, իբրև վերլուծեան թագաւորութիւն, որքան այս հարաւոր է արտաքին հաստատութեանց միջնորդութեամբ, նոյնպէս միև կողմից նա պարտական է կարևոր ուշադրութիւնը դարձնելու ազատութեան արգար պաշտնջների վերայ և կարգաւորել կրօնի և խօսքի ազատութիւն (խղճի ազատութիւն), համաձայն ժամանակի հանգամանաց: Կրօնի ազատութիւն պաշտնջում է նոյն իսկ քրիստոնէութիւնն, որովհետև նա ճանաչում է անհատի ազատութիւնն, ազատ ինքնորոշումն խղճի և յաւիտենական երջանկութեան գործերում: Բայց ազատութիւնը պէտք է որուի այն չափով, որչափ իրատէս անհրաժեշտ է և պէտք է արտայայտուի օրինաց մէջ այլակարծիք անձանց համար: Անտահման և չը կանոնաւոր ազատութիւնը կրօնի որ առիթ է տալիս և գիւրութիւն առնել տեսակ ազանդներին հաստատութիւն գտնելու և ըստ իւրեանց ցանկութեան ուղղաւորուելու որ և է երկրում աւելի կրօնական անտարբերութեան, քան կրօնական ներդաշնակութեան է արտայայտութիւն:

ՀԵԹԱՆՈՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀՐԷՈՒԹԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՉ:

Արքան քրիստոնեայ պետութիւնը կարող է իրականութիւն գաւնալ այդ կախումէ է գլխաւորապէս նրանից, թէ որքան քրիստոնեայ ազգն է իրականութիւն (խսկութիւն): Յայանի բան է, այս չէ նշանակում թէ կենդանի անձնական քրիստոնէութիւնն անշուշտ յատուկ է բոլոր անհատներին, որոնք ազգը կազմում են: այլ կը նշանակէ թէ ազգն ընդհանրապէս իւր ամբողջութեամբ հնադոյնութեան քրիստոնէական աւանդութեան հեղինակութեան, նորան աշակերտում է. թեպէտ և այդ աշակերտական յարաբերութիւնը նոր սկսուելիս լինի և գեռ ևս տարրական: Բայց հէնց մեր ժամանակում քրիստոնեայ ազգերի մէջ ծագել է ձեռնարկութեան ձգտումն—ազատութիւն ոչ թէ միայն անարգար սահմանափակութիւններից, այլ նայն իսկ քրիստոնէութիւնից, որոյ հեղինակութեան այլ ևս չեն կամենում ենթարկուել: Հատերի մէջ—ոչ միայն ազգի բարձր, այլ և ստորին դասակարգերում—հաւատը խախտուած է, հոգիք ամայացել են երկբայութեամբ և անտարբերութեամբ: Յիսուսի Քրիստոսի աւետարանի փոխանակ շատ տարածուել են նորագոյն աւետարանը մարգասիրութեան և երջանկութեան իրանց բանապաշտական, բնապաշտական և նիւթապաշտական վարդապետութիւններով:

Եթէ մենք քրիստոնեայ պետութեան և ազգի մէջ ակնյայտի կերպով և մեծ ընդարձակութեամբ կատարուող աւերիչ գործողութեան գլխաւոր զօրութիւնքն անուանում ենք անհատութիւն և ոտրա հետ սերտութեամբ կապուած ոչ-կրօնական մարգասիրութիւն, աւտի և սարգ է և աւանձնապէս շեշտելով պէտք է աչքի տուալ գնուի իբրեւ ներկայ ժամանակի էական գիծ, կեպծ, անկրօն և անբարոյական անհատականութիւնն, որ երեւում է իբրեւ մի վարդապետութիւն իբրեւ հակօրինականութեան ձև: Ժամանակի տիրապետող ուղղութեան այս կէտը—պարագան (անհատականութիւնը) նշանակում է այն աւանձին եղանակն, որով կատարուում է աւերման և քանդման գործողութիւնը: Կայ ոչ միայն միակողմանի կրօնական անհատականութիւն, որ խախտում

է քրիստոնեայ պետութիւնն և աւերիչ կերպով ներգործում է ազգային միութեան վերայ, բաժանելով նրան զանազան ազանդների և փոքրութիւ եկեղեցական կուսակցութիւնների: Այլ կայ և անկրօն ու անբարոյական անհատականութիւն, որ էտպէս ետականութիւն է: Աս մտայ այնպիսի կշռադատութիւն է և կեանքի ուղղութիւն, որ գիտակցաբար և իբրեւ մի վարդապետութիւն անհատի երկրաւոր բարօրութիւնը ձանաչում է բարձրագոյն իրականութիւն. սա—կրկնութիւն է հեթանոսական ծարաւին տա բաւականութիւնք և երկրաւոր զուարճութիւնք և ներկայ ժամանակումն յոյժ տարածուած է ու հասած անսովոր լարման, դարձել է զօրութիւն, այժ, որ աւերիչ և մահաբեր եղանակով ներգործում է թէ եկեղեցու և թէ պետութեան վերայ, մի այժ, որ քանդում է ամեն ինչ, որ կանոնաւորապէս կազմակերպուած է: Հոգեւոր աշխարհում այս ետականութիւնը չէ ձանաչում ոչինչ, որին նա պարտաւոր լինէր հնազանդելու, ենթարկուելու, ամեն բանի վերաբերուում է բացատական և երկբայական եղանակով, բոլոր համոզմունքների վերայ Աստուածային աւարկանների վերաբերմամբ նայում է իբրեւ պարզ հոյեացքների, հայեցակէտերի և մտանաւոր կարծիքների վերայ, որոնք բոլորեքեան միապէս գին ունին և հաւատարապէս ճշմարիտ են, որովհետեւ ընդհանրապէս պարտաւորական ոչինչ չը կայ, ոչ մի բան չէ կարող այնպիսի հեղինակութիւն ունենալ, որոց առաջ ամենքը խոնարհէին: Քաղաքական վերաբերմամբ այս անհատականութիւնը պահանջում է, որ պետութիւնն այնպիսի մի հաստատութիւն լինի, որոյ նպատակը լինի միայն պաշտպանել անհատների մասնաւոր շահերն և որ թէպէտ պարտական է ամեն բանի վերայ հոգալ, ինչ որ վերաբերում է անձնական տպահոյութեան և նիւթական բարօրութեան, բայց չը պիտի ունենայ ընդհանուր բարոյական նպատակներ ու խնդիրներ, ուստի և այս ուղղութիւնը կամենում է կրօնն, արհեստն ու գիտութիւնը մասնաւոր կեանքին վերաբերել: Հասարակական—ընկերական վերաբերմամբ, մարդոց փախազարձ յորաբերութեանց մէջ ժամանակակից անհատականութիւնը յայտ է գալիս բազմազան եղանակներով ու ճիւղաւորութեամբ նրանում:

Թէ անհատները փոխանակ միմեանց վերայ իբրեւ համերաշխութեամբ կապուած անձնաւորութեանց, իբրեւ մի յօրինուածութեան անդամների վերայ նայելու, փոխանակ առաքեալի «Թէ վշտանայ ինչ մի անգամն, վշտանան ամենայն անգամքն ընդ նմա (Ա. Կորնթ. ԺԲ. 26) խօսքերն իրանց սեպհականելու, նոքա վերաբերում են միմեանց իբրեւ «ինքնուրոյն», «անկախ» անձնաւորութիւնք, «իւրաքանչիւր ոք ինքն է իւր մերձաւորը», մարդասիրութիւնն արապայտուում է միայն նրանով, որ մէկը միւսին չէ սահմանափակում իւր անհատական շահերի մասին հոգալու մէջ. բոլոր յարաբերութիւնք առ այն են ուղղած, որ որքան հնար է մէկը միւսին քիչ պարտաւորուած լինի, բոլոր յարաբերութեանց մէջ պահպանում են այս կանոնը, «թող տուր գործել և առաջ խաղալ», բայց յայտնի բան է անհրաժեշտ սահմանափակութեամբ, որ ինքն ըստ ինքեան ծագում է այն հանգամանքից, որ նոյն գաղափարը պէտք է ամենրի համար նշանակութիւն ունենայ, ուրեմն ամենքն էլ պիտի վայելեն այդ կանոնի իրաւունքն, առանց ուրիշներից սահմանափակուելու: Բայց զի մէկը սիրով համակրէ միւսի շահերին անշահասիրութեամբ, միմեանց օգնելու նպատակով, որ նա զոհ բերել կարողանայ և ամենից առաջ իրան զոհէ, մեծ ընդհանուր բարոյական նպատակի համար, որոյ վերաբերմամբ մասնաւոր անհատները պէտք է ծառայող, նպատաւող անգամներ լինին — այս մասին վերոյիշեալ անհատականութեան հայեցակէտով խօսք անգամ լինել չէ կարող:

Ընկերական ետականութիւնն ազատականութեան հովանեաց ներքոյ ներկայումս առանձին զարգացումն և զօրեղ տնումն է ստացել, ի շնորհս բնական գիտութեանց յառաջադիմութեան և սորա հետ կապուած տիրապետութեանը բնութեան վերայ նոյնպէս և շնորհիւ ձեռագործութեան ու գրամագլխի զարգացման: Վերոյիշեալ հայեցումներն ու կշռադատութիւնն աւելի և աւելի տարածուեցաւ, որ վնասակար է ամեն բարձրագոյն նպատակների և որ երկրաւոր մասննայն ու երկրաւոր բաւականութիւնքն ամենաբարձր բարիքն է համարում և մեր Ժամանակի մարդիկ անխոնջ և կրքոտ եռանդով մրցում են միմեանց դէմ այդ նպա-

տակի համար: Նոքա «կամին մեծանալ՝ և անկանին ի փորձութիւն և յորոգայթ, և ի բաղում՝ ցանկութիւնս անմիաս և վնասակարս» որք ընկղմեն զմարդիկ ի սաստակումն և ի կորուստ» (Ա. Տիմ: 9. 9): Նոքա սրահանջում են իրանց ետականութեան համար ոչ միայն զգայական այլ և մի տեսակ հոգեւոր բաւարարութիւն և իրանց վրդովեալ ու անհանգիստ ձգտման տառքկաներին սովորաբար գաղափարական — վսեմ՝ բնաւորութիւն են վերագրում՝ յատկացնում կոչելով նրանց «քաղաքակրթութեան և լուսաւորութեան բարիք»: Բայց այդ բարիքների առանձին յատկանիշը միշտ այն է, որ նոքա միայն ժամանակաւոր են ու երկրաւոր և իբրեւ այգալիտիք միայն արժէք ունին: Արհեստն ու գիտութիւնը այս հայեցակէտով ոչ թէ ինքն ըստ ինքեան գնահատուում են, այլ արժէք ունին միայն իբրեւ յաւելեալ զարդ ու զարդարանք երկրաւոր զգայական կեանքի համար: Բոլոր ձգտումների նպատակն է իրանց բնակութիւնն երկրիս վերայ, որքան հնար է, յարմար, վայելուչ, հանգիստ և գուրեկան անել: Նոքա երկրի և ժամանակաւոր կեանքի քաղաքակրթութեան ծաղիկների անուշահատութեամբ լի օդը միայն շնչել են կամենում իսկ յաւիտենականութեան օդը նոյա համար շատ ուր է և ծանր: Արտիհետեւ այս գաղափարն ու տրամադրութիւնն անհամաձայնելի են քրիստոնէութեան հետ ուստի և նոքա զանազան եղանակներով ու միջոցներով հանգէս են գալիս իբրեւ քրիստոնէութեան թշնամիք: Բայց առաւելապէս նոքա լիծում են և կռուում քրիստոնեայ պետութեան դէմ՝ որովհետեւ քրիստոնէութիւնն այստեղ յոյց է տալիս իւր հեղինակութիւնը հասարակական կեանքի և սորա հաստատութեանց համար: Թէեւ կան և այլ շատ ուերիչ պիեք, որոնք տշխատում են քանդել քրիստոնեայ պետութիւնն և աքսորել սորա սահմանից քրիստոնէական սկզբունքն, բայց վերայիշեալ ետականութեան գաղափարն ու կշառագատութիւնն այդ պիեքից ամենանշանաւորն է: Նա մնաւ է գործել հասարակութեան ոչ միայն ունեւոր գառի մէջ, որ ունի բաւականութեանց միջոցներ, այլ և չքաւոր գառերի մէջ, որոնք զուրկ են այդ միջոցներից, բայց լի նախանձով դէպի երջանիկները, պապակում են բաւականութեանց ծարաւով: Այս ուղ-

զուգիւնը շատ հետևողներ ունի մկրտելոյ մէջ, որոնք քրիստոնեայ են կոչուում և որոնք այս հեթանոսութեամբ¹⁾ նախատում են աւերման գործին, այս ուղղութեան զօրեղ ներկայացուցիչն է և՛ ժամանակակից հլէո-թի-նն, որ մեր ներկայ ժամանակումն սկսել է մեծ գեր խաղալու քրիստոնեայ պետութեան մէջ և որ պատկանում է քրիստոնեայ պետութեան հաստատակամ և անհաշտ թշնամիների շարքին:

Եթէ մենք քրիստոնեայ պետութեան և ազգի մէջ աւերիչ ազդեցութիւն ունեցող ուժերից առաւելագէտ հանգէս ենք բերում այստեղ ժամանակակից հրէութիւնն և նորա վերայ կանգ ենք առնում մի փոքր աւելի քան ժամանակակից հեթանոսութեան վերայ, այդ մենք անում ենք այն պատճառով, որ հրէութեան մէջ անտարակոյս հանգէս է եկել նոր ոյժ այն տապաւնէզումն ուր նա վաղ ոչ մի գեր խաղալ չէր կարայ: Արտիշտե վաղ հրէից լիճակը քրիստոնէից մէջ ընկճեալ էր, անլիճելի է, որ նոքա շատ խոտութեանց և նեղութեանց պիտի ենթարկուէին քրիստոնէից կողմից, մանաւանդ, միջին դարերումն առ որ անշուշտ նոքա իրանք շատ առիթներ տուած են իրանց վաշխառութեամբ: Ապա սկսան ներառամիտ լինել գէպի նոքա և հրէաները ստացան քաղաքական իրաւունքներ: Բայց այն ժամանակից երբ ֆրանսիական յեղափոխութեան գաղափարների ազդեցութեան և նոցա վերայ հիմնուած ազատականութեան զօրութեամբ քաղաքական իրաւունքներն անխափր ամենքին շնորհուեցան, առանց ուշք գարձնելու կրօնի վերայ, այն ժամանակից սկսած, երբ հասարակութեան շատ կտայերը խորտակուեցան և անհաստատութիւնը թափանցեց մարդոց բոլոր յարաբերութեանց մէջ, հրէաները քաղաքական հասարակութեան մէջ բռնեցին որոշ աստիճան և ոտք

1) Հեղինակը, շատերի նման, ժամանակակից անհաւատութիւնը հեթանոսութիւն է կոչում սա ճիշդ չէ, որովհետեւ հեթանոսութեան և անհաւատութեան մէջ էական տարբերութիւն կայ. հեթանոսք ունէին և ունին կրօն, թէև սուտ, իսկ անհաւատները ոչ մի կրօն չունին, մերժում են անհասարակ կրօնը:

գրին այն տապարէղի վերայ, ուր նոքա կտրող են յարձակողական գործադուլիւնք սկսել քրիստոնէութեան դէմ: Մենք այստեղ չենք խօսում ուղղափառ—հրէաների, թալմուսի խիստ հեռուողների վերայ, այլ մենք խօսում ենք ժամանակակից հրէաների մեծամասնութեան վերայ, որոնք բոլորովին հեռացել են իրանց կրօնից, բայց չեն հրաժարուել իրանց ազգային պահանջներից: Այս ժամանակակից հրէաների կրօնն էապէս կազմուած է վրանսիրական յեղափոխութեան աշխարհաքաղաքացիական սկզբունքներից մարդուս ընդհանուր իրաւանց և սոցա հեռ կապուած քաղաքակրթութեան և լուսաւորութեան արտագրած գաղափարների վերաբերմամբ, որոնք հրէաները լիովին սեպհականել են իրանց և որոնք այժմ նոքա հրատարակում են իբրեւ հրէութեան ճշմարիտ բովանդակութիւնն կամ ոգին, իբրեւ մարգասիրութեան իսկական կրօնն, որոյ իրագործութիւնից նոքա սպասում են երկրաւոր մեսիական թագաւորութիւնն, երջանկութեան թագաւորութիւնն երկրիս վերայ: Այս պետութեան մէջ խորայելի որդիք, թէ գրամագլխի ուժով և թէ խօսքի, ոգւոյ և քաղաքակրթութեան զօրութեամբ պիտի իշխեն բոլոր այլ ազգերի վերայ, որոնց մէջ քրիստոնէութիւնն մի հնացած բան է գտնուում, որ և վաղուց իւր կեանքն անցուցել, վերջացրել է և այդ ազգերի վերայ ղեկավարող ազդեցութիւն պէտք է ի գործ դնեն: Որովհետեւ այն հայեացքը թէ խորայելի ազգը պէտք է իշխէ բոլոր ազգերի վերայ, թէ խորայելական ազգայնութիւնը մի արքայական ազգայնութիւն է, որոյ վերաբերմամբ այլ ազգերը պէտք է մի տեսակ հարստակութեան վիճակի մէջ լինին, այն հայեացքը ժամանակակից հրէաներն, ինչպէս և իրանց միւս հին ազգային տւանդութիւնները բնաւ բարձի թողի չեն արած: Բնդհակառակն ներկայումս նոքա շատ ամուր սկիզբն են գրել այդ գերիշխանութիւնն տրտայտեւելու համար, որովհետեւ նոքա ձեռք են բերել երեք միջոցներ, որոնք որոշ ազդեցութիւն ունին թէ ընկերական և թէ քաղաքական կազմակերպութեան վերայ: Դոքա են՝ գրամագլխային մասնակցութիւնը քաղաքական ժողովների (պատգամաւորաց ժողովների) մէջ և վերջապէս մամուլը: Գրամագլխի միջոցով նոքա

ազգեցութիւն գործում և քաղաքական գործերի վերայ, երբ խօսք է լինում պատերազմի և խաղաղութեան մասին: Քաղաքական ժողովներում նոքա միշտ միանում են ազատամիտների հետ և ձայն են տալիս յօգուտ կատարեալ բաժանման եկեղեցւոյ պետութիւնից, յօգուտ մերժման գրամական նպատակների եկեղեցական նպատակների համար, յօգուտ քաղաքական ամենաութեան և այլ ազատամիտ առաջարկութեանց: Այլ լրագրական—սրբաբերական մամուլն էլ, եւրօպական գլխաւոր պետութեանց շատերի մէջ, երբայեցւոյ ձեռքումն է, որոնք իրանց հանձարեղ և կենդանի յօգուածներով նախապատրաստում են և լարում հասարակաց կարծիքը բոլոր ժամանակակից խնդիրների մասին և մինչև անգամ այդ կարծիքն իրանք որոշում են այն գէշլքերում, երբ վէճը այլ և այլ քրիստոնեայ դաւանութեանց մէջ է, անգրիւնճականների և բողոքականների մէջ է, պապի և կայսեր մէջ է, յայտնի բան է միշտ խնդիրները երբայական շահերի տեսակէտից որոշելով: Նորագոյն երբայական գրականութիւնը հասել է ընդարձակագոյն դարգացման և հրէաներն ամեն հնարաւոր միջոցներով այն միտքն են տարածում, թէ գրականութեան վսեմագոյն կէտն ու ամենագեղեցիկ ծաղիկը կարելի է գտնել ոչ թէ Շիլլերի ու Գէօթէի և ժամանակակից այլ մտաբաներ հեղինակների գրածոց մէջ, այլ Հէյնէի, Բերնէի և սոցա նման հրէայ հեղինակների երկերի մէջ, որոնք հանգէս են բերում և պաշտպանում մօքի ազատութեան իրաւունքը սահմանափակ քրիստոնէութեան գէմ, որից իբրև թէ կատարեալէս ազատ չեն վերայիշեալ հեղինակները (Շիլլեր, Գէօթէ և այլք): Ժամանակակից հրէաներն այս հայեացքը համարում են այնպիսի մի ճշմարտութիւն, որը կարող են ու բանալ և նորա գէմ՝ յիծել միայն անկիրթ մարդիկ և նոքա, որոնք աշակերտ են արգէն հնացած հայեցակէտերին: Աւելի հին հեղինակներից մտաբաներ հեղինակ համարում են նոքա Վեսինգլին, հէնց նորա «Կաթան խմոր» գրածքի համար: Հրէաների վերայիշեալ նպատակին համեմատ համար, գլխաւոր պայման համարում է քրիստոնէութիւնը հասարակական կեանքից հեռացելը, Բերթելը: Այսպէս այս նպատակի համար, որպէս զի բոլորովին գաւթ հանեն քրիստոնէութիւնը

նը հասարակական կեանքից, օրէնսդրութիւնից և հասարակական հաստատութիւններէն, որպէս զի խղեն բոլոր կողերը, որ կոտորւմ են ազգերը Քրիստոսի հետ, հրէաները գիշեր և ցերեկ աշխատում են, որովհետեւ Մեսիան, որին հաւատում են քրիստոնեայք և որին հրէաները մերժեցին ու խաչեցին, միշտ խոչընդոտ է լինում նոցա ձգտումներին, իբրեւ անստանելի քար գայթակղութեան, որովհետեւ Նորա դաւանումն ազգերի կողմից, օրէնքներն ու հաստատութիւնք, որոնք որ և է կերպով մկայում են Նորա իշխանութեան և թագաւորութեան, նոցա համար գայթակղութիւն են և նոցա վերայ յանդիմանութեան և դատադատութեան տաւալութիւն են գործում: Թէ այդ Մեսիան սուտ մեծիւ է, թէ Նորա արքայութիւնը ցնորք է— ահա այն մնորութիւնն, որոյ մէջ նոքա տարւում են դեռ իրանց հարց ժամանակից սկսած, ահա այն ցնորքն, որ նորա աշխատում են իրականացնել և նրանց այս ցնորքի մէջ շատ ամբողջութեան և սղահամում այն սկսայութիւնն, որ երեւեցաւ քրիստոնէութեան մէջ և այն անմնութիւնն ու յանցաւորութիւնն, որոնք շատ տարածուած են քրիստոնէից մէջ և որոց վերայ հրէայք առանձին իմն բաւականութեամբ մասնադոյց են լինում: Նրանց այս գաղափարական ձգտումն իրագործելու համար երբայցեցիք, ինչպէս ասացինք, միանում են և յարում ազատականութեան և բարձրաբարձաւ քարոզում են ներդաւանութեան (Toleranz), աւետարանն, որ նոցա հակադրութեամբ կը նշանակէ, թէ քաղաքական և հասարակական կեանքի մէջ կրօններն անբաժնէր պիտի լինին: Յանուն ներդաւանութեան նորա աշխատում են, որ բոլոր կրօնական և եկեղեցական տարբերութիւնք վերանան, ջնջուին և յայտնի բան է ամենից սուտ նոցա վերայ հիմնուած տարբեր իրաւունքները վերանան մէջակցից, ջանք են անում քրիստոնէութիւնը բոլորովին փակել մասնաւոր կեանքի մէջ, և նորա նշանակութիւնը լոկ մասնաւոր անհատական գործ համարել սուր, մասնաւանդ, սղահամում են նոքա, որ բոլոր պետական պաշտօններն, սուանց բացառութեան, ինչպէս զտրօթինակ դատաւարանական պաշտօններն, ամենքի համար հասանելի լինին և բոց, և կրօնի տարբերութիւնն այդ վերաբերմամբ արգելք չը կարողանայ լինել: Հաստ-

րակական դպրոցից նոքա կամենում են գուրա հանել քրիստոնէական կրօնի դատաւորութիւնն և առ առաւելը թոյլ են տալիս միայն աստուածականաց կրօնի դատաւանդութիւնն, ընդհանուր բարոյական գաղափարների հետ, առանց զուտ գրական կրօնական հաւատալեաց յաւելուածի: Նոքա պահանջում են, որ հասարակական դպրոցներում Յիսուս Քրիստոսի անունը յիշուի, իբրեւ հին ժամանակի մի պատմական անձնաւորութեան անուն, բայց ոչ իբրեւ միակ անուն, որ կարող է մարդոց երջանիկ անել, որովհետեւ այս անարգանք և դրկանք կը լինէր հրէաների համար, այս զիջողութիւնն արդէն եղած է չոլանդիացում ազատականութեան օգնութեամբ և շնորհիւ: Երբայեցիք դաշն են կապած ու միացած և՛ ազգային — ազատականութեան հետ և մինչև իսկ յայտնի հանգամանքներում՝ պաշտպանում են ազգային ձգտումները: Բայց ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ նոքա այդ անում են ոչ թէ նոյն իսկ ազգայնութեան համար, այլ միայն յանուն անհատական ազատութեան, որին պաշտպան կամենում են հանդիսանալ այդ եղանակով: Արտիշեւեւ նոյս ձգտումներն ինքն ըստ ինքեան զուտ աշխարհաբարոյցիութեան բնաւորութիւն ունին, ինչպիսի բնաւորութիւն ունէին Վրանսիական յեղափոխութեան ժամանակ «մարդու իրաւունքները» կոչուած յայտնի գաղափարը: Հեթանոս և հեթանոսութեան ոգւով տոգորուած քրիստոնէաց ազգութեանց, և սոցա մեջ պատմութեան ընթացքում ծագած ու մշակուած յիշատակների և հաստատութիւնների զարգացման մէջ հրէաները բնաւ շահ և օգուտ չունին: Նոքա չեն կարողանում ոչ մի ազգի հետ կատարելապէս ընտանեալ, ընտելանալ, մտաւոր և բարոյական վերաբերմամբ, թէև ամենայն դիւրութեամբ իւրացնում են իւրաքանչիւր ազգի լեզուն և առօրեայ կեանքի տիրապետող լսարձն ու բարբր: Նոքա կարող են մի ազգից միւս ազգի մօտ անցնիլ և արտաքուստ ամեն լիճակի յարմարուիլ ու ամենուրեք իրանց իբրեւ իրանց տանը համարել, այն պայմանով, որ գտնեն անհատական ազատութիւն և ազատ ճշոտութիւն, որոնք նոյս պատին շատ մօտիկ են: Ազգերի վիշտն և սրբախութիւնը նրանց արտաքուստ միայն վերաբերում են: Իսկ իրանց նոքա համարում են ազգ, իբրեւ հակադրական ստորը հեթա-

նոս աղգերի և պահպանում են իրանց տառաելութեան—գերազանցութեան զգացմունքը, թէպէտ և այդ տառաելութիւնն ոչ որ չլնդունէր և չը ճանաչէր, բացի իրանցից: Եւ թէգուզ երբեմն ցոյց տուած էլ լինին նոքա թէ քաղաքական և թէ զուտ մարդկային տառալիութիւնը ինչ, բայց այնուամենայնիւ յաճախ նկատուած է, որ պատմական մեծ ճգնաժամերի միջոցում երբ որոշուում է աղգերի բաղդն, երբ նոցա համար կեանքի և մահուան խնդիր է որոշուում երբ մարդոց սրտերը տատանուում են երկիւղի և յուսոյ մէջ, երբայեցին անվրդով կերպով շարունակում է իւր շահաբեր գործառնութիւնքն և մինչև սիրալ թափանցող սառնութեամբ կարողանում է զբաղուիլ իւր հաշիւներով տոկոսաբեր թղթերի գինը բարձրացնելու կամ իջեցնելու համար և բոլոր հոգւով անձնատուր լինել ձեռնարկութեանց, որոնք կապուած են այդ գրամընթացքի ել և էջի հետ: Աստի և մենք հանգամանքը չը հասկանալուն միայն կարող ենք վերաբերել այն կարգադրութիւնն, որով երբայեցիներին տառնց սահմանափակութեան, միեւնոյն քաղաքական իրաւունքներն են տրուում երկրի բնիկների հետ: Բոլոր աղգերի մէջ նոքա տպւում են միայն իբրև հիւրեր և նոցա հետ պէտք է ամենայն մարդասիրութեամբ վարուել իբրև հիւրերի հետ: Բայց որքան էլ բարեկամաբար վարուելիս լինեն աշխարհումն հիւրի հետ, բոց և այնպէս ոչ որ չէ մտածում նրան իւր տան կառավարութեանը մասնակից անելու: Ներկայ ժամանակումն հրէաներն ազատականութեան և ազգային—ազատականութեան գաղափարների հիման վերայ և չափազանց մեծ գրամական կարողութեան շնորհիւ իշխող են դարձել հասարակութեան մէջ ու աշխարայ կերպով ձգտում են աւելի և աւելի ընդարձակելու իրանց իշխանութիւնը: Բայց այստեղ հարկէ յիշել կանոնը՝ թէ *Respice finem* (գործի վերջին նայիր): Ամեն ծայրահեղութիւն, զիմադրութիւն, հակազորութիւն է առաջ բերում: Երբայեցինների թշնամին նոյնն է, ինչ որ հանդէս է գալիս իբրև թշնամի ազատականութեան, այն է ընկերավարութիւնը (*socialisme*): Եւ իրաւացի են նոքա, որոնք կարծում են, թէ երբ կը գայ այն զարհուրելի ժամն, երբ ընկերավարութիւնն ու հասարակորդութիւնն (*communisme*) առժամանակ ոյժ և զօրութիւն կը ստա-

նան, կերևի թէ սրբան քիչ օգուտ բերին հրէաներին կեղծ քաղաքակրթութիւնն, որ երբ կը սկսուի մեծ հալածանքը հարուստների դէմ, անշուշտ հրէաներն առաջին զոհերը կը լինին:

Բայց *Respice finem* (վախճանին նայիր) կանոնը պէտք է հասկանալ ընդարձակ և խորը մտքով: Մենք մարգարէի խօսքից գիտենք, որ Աստուած բարձի թողի չարաւ իւր ազգին և «անգեղջ են շնորհքն և կոչումն Աստուծոյ» (Հռոմ. ԺԱ. 29), և որ խտատարութեան և մոլեգնութեան երկարատեւ ժամանակից յետոյ, վերջին օրերում, մարդկութեան պատմութեան վախճանի ժամանակ մեծ փոփոխութիւն կը լինի, տեղի կունենայ խորայելի ազգի վերածնումն, որ կը լինի իբրեւ «կենդանութիւն ի մեռելոց» (Հռոմ. ԺԱ. 15): Այսպէս այս ազգը պատմութեան մէջ այնուամենայնիւ ունի մի տեսակ առաւելութիւն, զերազանցութիւն, ոչ միայն նորա համար, որ սկզբում նրան էին պատկանում որդեգրութիւնն և՛ փառքն և՛ ուխտն և՛ օրհնատուութիւնն, և՛ աստուածապաշտութիւնն ու խոստումն, ոչ էլ միայն այն պատճառով, որ Քրիստոս ըստ մարմնոց նրանից է ծագումն ալլ և այն պատճառով, որ նա է այն ազգն, որ իւր աւելի քան հազարամեայ խտատարութիւնից յետոյ, որ ի վերջոյ վշտի բուռն բացից կը մեղմանայ, կը տայ աշխարհին վերջին մեծ վկայութիւնը, վերջին ազգու և զօրեղ քարոյր Փրկչի մասին, Արին հրէայք խաչեցին և այնքան երկար ժամանակ չէին խոստովանում ու հալածում էին, քանի որ նոցա սգրերը վարագուրուած էին, բայց և՛ Արին վերջին ժամանակ նորա, յամօթ և ի խայտառակութիւն չը հաւատացող և ուրացող քրիստոնէից, հրապարակաւ, ամենայն հոգւով ու զօրութեամբ, առաջնորդ իրանց ունենալով Պօղոս առաքեալին, կը խոստովանեն Արդի Աստուծոյ կենդանւոյ: Այն ժամանակ կը կատարուի Քրիստոսի տաճարից հեռանալիս ասածը թէ «ասեմ՝ ձեզ՝ թէ ոչ ևս տեսանիցէք զիս յայսմ հետէ, մինչև ստիցէք՝ օրհնեալ եկեալն յանուն Տեսուն (Մատ. ԻԳ. 39): Բայց այժմ դեռ ևս շարունակուում են աճող խտատարութեան և մոլեգնութեան ժամանակները: Եթէ մենք հարցնենք, թէ ի՞նչպիսի եղանակով և ձևով պէտք է մեզ ներկայացնենք այդ կատարուելու յեղափոխութիւնն, այդ մասին, յայտնի բան է, միայն ենթադրութիւն

կարելի կը լինի տնել: Ըստ մեր կարծեաց իրաւացի են նոքա որոնք կարծում են, թէ այն հալածանքներն, որ վերջին ժամանակներն ամեն կողմից կը սկսուին այդ ազգի գէմ իբրեւ դիմադրութիւն և հակադարձութիւն նորա տիրապետութեանը այլ ազգերի վերայ, առիթ կը տան այդպիսի յեղափոխութեան:

Մենք մի փոքր աւելի մանրամասնաբար նկարագրեցինք խորայն-ըսցեաց ազգի վիճակն այն պատճառով, որ յիշուի անհնարին է ուրիշ ազգերին ըսու ճանաչել ու հասկանալ մինչև որ ուշագրութիւն չը դարձնենք այն ազգի վերայ, որ ի սկզբանէ անսի նոցա դիմապատկերն է կազմած և մանաւանդ որ անհնարին է լրիւ հասկանալ և ճանաչել ներկայումս քրիստոնեաց ազգերի ու պետութեանց մէջ կատարուող աւերիչ ու խանգարիչ գործողութիւնն, եթէ մենք չը հետազօտենք այդ էական— իսկական գործչին (հրէից ազգին): Բայց եթէ մենք այժմ մեր ուշագրութիւնը դարձնենք Զուլ աւերիչ ոյժերի վերայ, որոնք միտին գործում են, անհաւատութեան, կեղծ մարդասիրութեան և կեղծ անհատականութեան բազմազան երեւոյթների վերայ և եթէ մենք զննենք այն ներգործութիւնն, որ այդ ոյժերն ադել են վարչութեան, օրէնսդրութեան և կարգերի վերայ այլ և այլ պետութեանց մէջ, անշուշտ մենք կը համոզուենք, որ մեր ժամանակակից պետութիւնք կարող են կոչուել քրիստոնեաց պետութիւն, միայն շատ սահմանափակ մաքու: Եթէ այդ պետութիւնք իրանց աւանդութիւններով, օրէնքներով և հաստատութիւններով, բարքով ու վարքերով ցոյց են տալիս, որ իրանք ազատ չեն եղած քրիստոնեաց գաղափարների ազդեցութիւնից, միևնոյն ժամանակ պարզ է և ակնյայտնի է և այն, թէ ինչպէս նորագոյն ժամանակներս սեպհականած այլ գաղափարներն էլ, որոնք թշնամի են քրիստոնէութեան և սրան շատ և շատ օտար, որոշ կերպով ներգործել են պետութեանց վերայ: Այսպէս նորագոյն սահմանադրական կառավարութիւնք, ձայնատուութեան ընդհանուր իրաւանց, կրօնին օտար պատգամաւորական ժողովների ու նոյնպիսի նախորարների շնորհիւ, ազատ են կացրել իրանց քրիստոնէութեան հեղինակութիւնից, իբրեւ այնպիսի մի սուարկայից, առանց որոյ էլ գիւրին է գործել, երբ հարկ է լինում պետութիւնք կառավարել և

օրէնքներ գրել ազգերի կեանքի համար: Կիւս կողմից նորա ճանաչում են քրիստոնէութեան անհրաժեշտութիւնն ու հեղինակութիւնը, կարգադրելով ու պահանջելով, թէ պետութեան գլուխն՝ իշխանը պէտք է քրիստոնէական հաւատը դառնէ: Աթէ զննելու լինինք շատ կառավարութեանց միճակը, թէ ինչպէս է սա վերաբերուում քրիստոնէոյ պետութեան գաղափարին, կերևի որ նորա՝ կառավարութիւնը ոչ համարձակուում են այդ գաղափարին առանձին կշիռ ու նշանակութիւն տալու և ոչ էլ նրանից հրաժարուելու: Ըստ սրում իրանց ուղղութեամբ և գաղափարներով առուել հակուած են պէպի ազատականութիւն և անհատականութիւն, ուստի և կրօնական վերաբերմամբ այդ կառավարութիւնը առանձին նշանակութիւն են տալիս անհատական ազատութեան և սրան հովանաւորում են: Նորա մի կողմ միւսի ետեւից թուլացնում են և խզում: laissez faire և laissez aller (թոյլ տուր գործել և անցնել) կանոնը ի գործ են դնում և կրօնական աստիճանը: Կիւս կողմից նորա ունին գիտակցութիւն կամ գտնէ անորոշ կերպով զգում են, որ պետութիւնն առանց եկեղեցւոյ չէ կարող վարուել, ուստի և չեն համարձակուում եկեղեցին բոլորովին բաժանել պետութիւնից: Նորա յամենայն գէտ շարունակում են պահելու հին աւանդութիւնն ու կարգադրութիւնը, իսկ միւսնայն ժամանակ թոյլ են տալիս որ աւերման ու խախտման գործադրութիւնն անարգել կատարուի: Այլ թէ այդպիսի պետութիւնը քրիստոնէոյ պետութիւնը են թէ ոչ, դրան կարելի է և՛ դրական և՛ բացասական պատասխան տալ, կարելի է հաւատալ և ջրել:

Այժմ հարց է առաջ գալիս, թէ ի՞նչ տպագոյ կոյ քրիստոնէոյ պետութեան առաջ: Կենք այս հարցին պէտք է պատասխանենք, որ այս վերաբերմամբ, ինչպէս յաճախ պատահում է պատմութեան մէջ, երկու տեսակ հնարաւորութիւն կայ: Առաջ քրիստոնէոյ ազգի մէջ, որ գեւ և ս բաւական պահպանողական կենտական ոյժ ունի իւր մէջ, կը ծագի յեղափոխութիւն, նորա հասկացողութեան և արամադրութեան կողմնէ: Իրրեւ հետեանք նորա ճանաչելուն այն անդունդն, որոյ ափին հասած է մարդկութիւնն և ի շնորհս այդ յեղափոխութեան տեղի կունենան քրիստոնէոյ պետական

Հաստատութեանց մէջ վերակենդանութիւնն ու վերանորոգութիւնը: Այս վերանորոգման շնորհիւ աւերիչ այժերը կը դադարեն գործելուց, կը կտպուին ու կը պահպանուին պատշաճ սահմանի մէջ, այնպէս որ անհատականութիւնը կը ստանայ իւր պատշաճ սահմանափակումն, յօգուտ ընդհանուրի շահերին: Եւ կամ՝ ընդհակառակն աւերումն առաջ կերթայ իւր ճանապարհով: Կառավարութիւնը, մինչև անգամ բարձրագոյն իշխանութիւնն էլ աւելի և աւելի կընկնեն այդ աւերման հոսանքի մէջ, քրիստոնէութիւնն աւելի ևս կը հեռանայ հասարակական կեանքից, ազգերն էլ աւելի և աւելի կը հրաժարուին քրիստոնէութեան ազդեցութիւնից և նոյա ազգային առանձնայատկութիւնը ստիպու առ տակաւ կը հարթուին, կը ոչնչանան մարգասիրութեան վերացական գաղափարների զօրութեամբ և շնորհիւ եբրայեցիների նիւթական և մոտաւոր գերիշխանութեան: Յետոյ փայ թէ ուշ կը ծագի կռիւ ունեւորների և չքաւորների մէջ, ուր գլխաւոր դերը հրէաները կը խաղան, կը ծագի ընկերավարական յեղափոխութիւն և ապա, երբ մեղսական հեղեղները կը փաղեն կանցնեն, տեղի կաւնենայ նոր հասարակական կազմակերպութիւնը, բայց բոլոր այս հնարաւոր դիպուածների ժամանակ էլ մենք մեր հայեցակէտը «քրիստոնէայ ազգի» և «քրիստոնէայ պետութեան» վերայ հաստատ կը պահենք, իբրեւ մի չափ կամ իբրեւ մի երեւոյթ, որ անշուշտ պէտք է կատարուի և որի պահպանութեան և զարգացման համար ամեն ոք պարտական է աշխատել: Այն հանգամանքը, որ ներկայումս մենք իրերի այլ վիճակ ենք տեսնում, դա չէ կարող մեր համեղմունքը փոխել: Քրիստոնէական բարոյագիտութիւնը չէ կարող ներկայիս իրականութիւնը բանական—հանձարեղ ինչ համարել և չը քննադատել, թէ եւ երկիւղ առաջի լինել, թէ նորա պահանջները ցնորք կը համարուին:

ԳՐԻԳՈՐԸ ՆԱԶԻՍՆՂՈՒՄ ԵՒ ՍԵԼԵԿԻԱՅՈՒՄ.

V.

(Շարունակում է):

Բացի այս բոլորից Գրիգորին վիճակուած էր իւր կեանքի մէջ այլ անախորժութիւններ էլ կրել: Երբ Յուլիանոսը գնաց պարսից գէմ պատերազմ: Գրիգորի կեսարիոս եղբայրը վերադարձաւ Հայրենիք: Երբ կեսարիոսը նորից իւր պաշտօնատեղին գնաց, Յուլիանոսի մահից յետոյ Յուլիանոսից և Վաղէսից էլ յարգանքով ընդունուեց և վերջինից կարգուեց Բիւթանիայի կայսերական գանձապահ: Նա պէտք է Նիկիայում ապրէր, բայց այդ քաղաքը 362 թուի երկրաշարժից սաստիկ ամայացաւ և Հաղիւ ազատուեց կեսարիոսը կորցնելով իւր կարողութեան մեծ մասը: Այս բանում Աստուծոյ աջի այցելութիւնը տեսնելով՝ նա թողեց աշխարհային բոլոր նախագծերը, և վերադարձաւ Նազիանզ վերջնականապէս այնտեղ բնակելու Համար: Այստեղ նա մկրտուեց և կարճատեւ Հիւանդութիւնից յետոյ 369 թուին վախճանուեց կոտակի տեղ թողնելով Հետեւեալ բառերը («որոնց արժէ ոսկի տառերով գծագրել»): «Ես ցանկանում եմ՝ որ բոլոր կարողութիւնս բաշխուած լինի աղքատներին»: Նորա մահը նորան անկեղծօրէն սիրող Գրիգորին, որ այնուհետեւ և՛ որպէս կոտակաւատար պէտք է անախորժութիւնների հանդիպէր, մեծ վիշտ պատճառեց: Այս ժամանակը ընդհանուր անկարգութիւնների շրջան էր և կեսարիոսի թշնամի Հղօր մարգիկ ինչ որ կարողացան՝ յափշտակեցին նորա սեպհականութիւնից: Գրիգորը, որին վիճակուած էր միայնակ վերականգնել իւր մեռած եղբոր իրաւունքները, հարկ համարեց գրել Արտաանդնուպօլսոյ Սովրոնիոս քաղաքապետին՝ խնդրելով նորա պաշտպանութիւնը:

Կեսարիոսը թաղուեց Նաշատակների շիրիմների մօտ և Նոննան ուղեկցում էր նորա թաղման թափորին ոչ թէ սգազգեստ, այլ հանգիստական սպիտակ հագուստով, որպէս մի կին, որ գիտէր թէ

քրիստոնէի համար մահը ոչ թէ նախատինք՝ այլ պատկ է բերում: Իւր եղբօր դաճաղի վերայ Գրիգորը խօսեց իւր «եօթներորդ ճառը», որ ներկայացնում է եղբօր ծառայութիւնների մասին ներբողեան գամբանականի լսեմ՝ օրինակը, եղբօր, որի յիշատակին նա տասն և վեց հաւ ջով ջով տաղանագրեր (էպիտաֆիա) նուիրեց:

Այնուհետեւ այս նշանաւոր ընտանիքի շուտով մեռաւ նորա և մի այլ անգամը, որ էր Գրիգորի Գորգոնիա քոյրը, սորա դաճաղի վերայ ասաց նա իւր «ութերորդ ճառը»: Հանգուցեալը իւր մէջ միացնում էր բարեգործ կնոջ և մօր գործունէութիւնները՝ անձնուէր քրիստոնէի բարեգործութիւնների հետ: Գորգոնիան մի իկոնիայի քաղաքացու հետ ամուսնանալով՝ ունեցաւ հինգ դուստի և, ամուսնացած կնոջ այնպիսի գեղեցիկ օրինակ էր, որպիսին էր կուսութեան համար Գարսեղի Մաքրինա քոյրը: Նորա գլխաւոր նպատակն էր իւր որդիքն ու թոռները Աստուծոյ համար գատոխարակել: Նա (ինչպէս իւր եղբայրն է վկայում) չէր պըճնուում ոսկուով, նրբաթել անկուածներով կամ թանկագին քարերով՝ ղգուշանում էր հաղորանքի, ձօխ կեղծ ծամ չէր գործածում, և իւր գլուխը չէր գեղեցիկացնում արուեստական գանգուրների խոսրակիքներով, այլ ճնշելով իրան՝ համեստաբար ապրում էր աղօթքով և բարեգործութիւններով: Իւր մահից սակաւ ինչ առաջ էր մկրտուել: Երազում աղբուսն ստացած լինելով իւր մահուան ժամանակի համար, իւր հոգեւորքի ժամանակ ժողովեց իւր շուրջը արիւնակիցներին, տուեց նոյա իւր հրաժեշտի ողջոյնը և հանգեաւ: Մինչև անգամ երբ նա այլ ևս չէր շնչում, նորա շրթունքը դեռ էլի շարժւում էին և ուշադրութեամբ ունկնդրողը կարող էր լսել սաղմոսի խօսքերը. «խաղաղութեամբ յայս և ի սոյն ննջեացուք» (Սաղմ. Դ. 9):

Բայց և այնպէս այոպիսի թանկագին կորուստները չը վհատեցրին Գրիգորին իւր հովուական պարտքը կատարելիս: Նոյն ժամանակին տեսնում ենք նորան Դոարիգայի համար Եւլալիսի եպիսկոպոսական ձեռնադրութեանը մասնակցելիս: Դոարիգայի բնակիչները հերետիկոսութեան սարսափներին ազատուելու համար

ցանկանում էին նորա եպիսկոպոսանալը: Կեսարիայի մօտ Հիւանդ-
ների և բորսոնների համար Բարսեղի շինած Հիւանդանոցի բաց-
ման հանդիսին խօսած քարոզի մէջ Գրիգորը դէպի Թշուառնե-
րը հսգածութեան պարտք է ներշնչում՝ քրիստոնեաների մէջ: Եր-
բորք քարոզում (373 թուին) նա իւր հայրենակիցներին ղեպած
աղէաների ժամանակ (այսինքն անասունների ժանտամաշի և
ամայայուցիչ կարկոտախառն փոթորկի ժամանակ) իւր սեպհական
ժողովրդակիցներին միոթարելու և յանձանձելու համար արեց
այն ամենը՝ ինչ որ կարող էր: Նա իւր աստիճանովը օգտւում էր
որպէս ժողովրդական իրաւունքները պաշտպանող երեսփոխան
(տրիբուն): Նաղիանդի բնակիչները կայսերական մի հարստահա-
րութիւնից յուսահատած՝ 373 թուին ըմբոստացան և նահանգա-
պետը սպառնացաւ նոցա քաղաքը գիւղի աստիճանի ստորացնել,
մինչև անգամ Հիմնայատակ անել: Քաղաքացիք իրանց եպիսկո-
պոսի միջնորդութեանը ապաւինեցին և նա մի վառաւոր ճառով
նահանգապետից գթութիւն խնդրեց ու միևնոյն ժամանակ մըխի-
թաբական և յուսադրող խօսքերով քաջալերեց տրոնջացող ժո-
ղովրդին: Այն ժամանակի եպիսկոպոսները յիշուէի երևում էին
իրանց փայլով ու արժանաւորութեամբ, երբ օգտուելով իրանց
հոգևոր առանձնաշնորհութիւններով, միջնորդի դեր էին վարում
կատաղի կառավարիչների առաջ նոցա անբաղգ հպատակների
համար:

Աւագ-Գրիգորի եպիսկոպոսական ամբիժ պաշտօնավարութեան
քառասուն և հինգ ամեակը հեռեւեալ տարին լրանում էր: Նա
համարեա հարիւր տարեկան էր և վախճանուեց՝ ինչպէս վայել է
մի ճշմարիտ հովուի աղօթելիս՝ ծուներ խոնարհած: Նորա վերայ
գամբանականը ասաց նորա որդին Բարսեղի ներկայութեամբ, այն
ութանկիւն եկեղեցում՝ որ հանգուցեալն ինքն էր կառուցել (որ
յուշական բազմիւնների պէս վերեւից էր լուսաւորւում և տանիքը
զարդարուած էր մարդաչափ արձաններով): Սակաւիկ մի յետոյ
մեռաւ և Գրիգորի մայրը—Նոննան, և նա աշխարհիս մէջ մնաց
մէն մեկուկ: Թէև Նոննան օրերն անցրած զառամեալ էր, բայց նորա
աչքերը դեռ չէին վատացել և ուժերը դեռ չէին սպառուել: Գնաց

իւր ամուսնու և որդու սպասաւորած եկեղեցին. և սուրբ սեղանի առաջին խոնարհութեամբ յանկարծ, առանց ո և է նախընթաց հիւանդութեան, առաւ մահուան հրաւերը: Նա իսկոյն մի ձեռով զգուշութեամբ բռնեց սեղանից և միւս ձեռը վեր բարձրացնելով՝ աղօթեց. «Տէր Յիսուս, ողորմիր ինձ» և այնուհետեւ խաղաղութեամբ վախճանուեց: Նորա որդին, որ իւր հօր մահուան դամբանականի մէջ նորա մասին արգէն շատ բան ասել էր, այս անգամ քարոզ չասաց, այլ իւր մօր յիշատակին նուիրեց մի քանի փոքրիկ Վիպերգութիւններ (պօէմա):

Նպիտակապատկան թափուր գահի համար Գրիգորը թէւ ձեռահանապէս չընտրուեց, որովհետեւ նա վճռականապէս մերժեց այդպիսի ընտրութիւնը, բայց մինչև մի որոշեալ ժամանակ տախտակած պարտքի զգացմունքից՝ վարեց իւր հօր գործը, իսկ 375 թուին նա այնպէս ծանր հիւանդացաւ, որ մինչև մահուան դուռը հասաւ, և նորա բարեկամ՝ Սամոսատի Նեսերիոս եպիսկոպոսը, յոյս չունենալով որ նորան կենդանի էլ կը տեսնի՝ մի քանի անգամ այցելեց նորան՝ երբ նա հիւանդութեան մահճումն էր: Գրիգորի ամուր և մաքուր կազմուածքը գիմացաւ հիւանդութեանը և նա առողջանալուց յետոյ Սիւլկիայի խաւրիւս քաղաքը գնաց, որի մասին սիրում էր մտածել որպէս Ս. Թէոփիլի բնակավայրի վերայ: Նա գեռ հիւանդութիւնից կազդուբուած չէր և երեք տարի տառապեց այնտեղ առանձնութեան մէջ: Այստեղ առաւ իւր բարեկամ Բարսեղի մահուան (379 թ.) գոյժը: Այս գոյժը նոցա բարեկամութեան մէջ պատահած յայտնի գիտութեան պատճառով աւելի ևս յշտառիթ եղաւ: Երկու տարի անցած՝ նա Բարսեղի յիշատակին խօսեց մէկը իւր գեղեցկագոյն ճառերից, որով ազացուցեց թէ վերջապէս քրիստոնէական մեծահոգութիւնը իւր մէջ յաղթանակել է, և թէ Բարսեղի կողմից դէպի ինքն գործուած սխալ քայլը մոռացութեան է տրուել:

Գրիգորը ընդհանրապէս ի բնէ նկուն և տխուր տրամադրութեան մարդ էր, բայց կեսնքը նորա համար երբէք այնպէս մուսլ չէր երևացել, ինչպէս իսկապէս այս վայրկեանին: Նա իւր բարեկամ հռետոր Նզդըսիոսին գրեց իւր ամենատխուր նամակներից

մէկը: որպիսին երբ և իցէ կարող էր գրուած լինել մարդկային ձեռքով: «Իմ դրութեան մասին ես հարցնում գրում է նա: Դրութիւնս կատարեալ թախծութիւն է: Ես խարսեղին եմ կորցրել՝ Կեսարիոսին եմ կորցրել, իմ հոգեւոր և իմ մարմնաւոր եղբօրս և Դաւթի պէս կարող եմ տեսլ. «Հայր իմ և մայր իմ թողին զիս» (Սաղմ. 10. 10): Հիւանդսւո եմ, ծերութիւնը արդէն գլխիս վերայ բոյն է դրել: Հոգսերս բարդ և գործերս խճճուած են. բարեկամներս անհաւատարիմ են, եկեղեցին՝ առանց հովիւների: Կորչում է այն ամենը՝ ինչ որ յարգելի է. յայտ յանդիման շահատակում է չարիքը: Մենք խաւարի մէջ ենք թարթալուում, իսկ ռահացոյց ջահը (փարոս) ոչ մի տեղ չէ երեւում: Քրիստոսը ննջում է ¹⁾» Ինչ կը լինինք մենք: Այս թշուառութիւններից միակ ելքը մահն է: Եթէ կատարուած իրողութիւնների համեմատ դատենք, ես սարսափում եմ մտածել թէ գերեզմանից յետոյ ինչ կը լինի»:

Հաւանական է, որ մարդկային բնութեան մասին նորա սքանչելի վիպերգութիւններից (պօէմա) մէկը վերաբերում է հիւանդութեան և վշտերի այս շրջանին: «Երեկոյեանը, նուագում է նա իւր վեպերգութեան մէջ, վշտերովս ճնշուած՝ նստել էի ոտուերախիտ անառաւակի մէջ. հեռի՛ բոլորից, Լքած սրտով: Այո՛, գժբազդութիւններս ամոքելու համար սիրում եմ հոգուս հետ զրուցել: Երգեցիկ թուշունները ճռուողում են և թեթեւ հողմիկի հետ ճիւղերից գգուանք են զեղանում սրտիս մէջ, որքան և սիրտս վհատած լինէր, քաղցրահնչիւն, արեւի սիրահար, երգող արտուախիկները իրանց զուարթ գալլալիկներով հնչեցնում էին աւբողջ անտառակը: Անտառակը ուռգող սրտը առուակը նոյն անտառի միջով, ուռներին մօտից խոխոջում էր, իսկ ես խորատուզվում էի ծանր վշտերիս մէջ բոլորանուէր: Դոյա գեղեցկութիւնը իմ համար չէր. վշտերով ընդարմայած հոգիս վայելք չէր զգում և ես՝ հոգիս վրգալող մրրիկից ընկճուած՝ անձնատուր էի լինում մոքերի

1) Աւետարանի այն հատուածն է յիշեցնում, երբ աշակերտները Յիսուսի հետ նաւի մէջ էին. նաւը ալեկոծվում էր, աշակերտները յուսահատ էին, իսկ Յիսուս քնած էր նաւի մէջ մի անկիւնում: Հայ թարգ.

և բառերի միմեանց հակասող զառանցանքին: Ի՞նչ էի. այժմ ուր եմ: յետոյ ինչ կը լինեմ: Այդ ամենը ինձ պարզ յայտնի չէ և ինձանից իմաստնագոյնն անգամ չը գիտէ այդ: Բայց ես աղջամղջով պարտւորուած՝ գեղեւում եմ՝ չունենալով ինչ որին երազում գտնէ ցանկայի: Սրտագին յուզուած բանաստեղծը նոյն ոճը շարունակում է. և այնուհետև ինքն իրան ընդգլխմաքանելով՝ բացուկանչում. «բայց ինձ ո՞ւր պէտք է տանես, ո՞ւր չարախորհուրդ հոգս:— Կայ: Աշխարհիս մէջ ամեն բան Աստուծուց ստոր է: Խեղճի եկ: Աղաքէն Աստուած ինձ զուր չէ ստեղծել: Ես իմ այս երգից հրաժարվում եմ, այդ իմ՝ փոքրոգութեան պտուղն է: Թող այժմ խաւար լինի, բայց այնուամենայնիւ կը բացուի ճշմարտութեան լոյսը. և զու ամենին էլ խելամուտ կը լինես, կամ Աստուծուց լուսաւորուելով՝ կամ հրայրեաց լինելով: Այսպէս երգելով՝ մեղմանում էին վշտերս և ես ստուերախիտ անտառից տուն էի վերադառնում երբեմն զանգաչանքիս վերայ ծիծաղելով, երբեմն էլ հակասող մտքերի մէջ զառածելով և սրտիս միջի վիշտը բորբոքելով:»

Գրիգորը անկասկած ենթադրում էր թէ այս կեանքում բացի իստամբեր մենակեցութիւնից, վշտառիթ յիշողութիւններից և յարատև հոգածութեան մոմտութիւն էլ ոչինչ սպասելիք չունի: Բայց նախախնամութիւնը նորա համար այլ բան էր պատրաստել, և նորա կեանքի համար ամենագործունեաց և լուրջ ժամանակը պէտք է սկսուէր, թէև վիճակուած էր այդ կեանքը սահմանափակուած լինել միայն երեք արժանայիշատակ տարիներով:

(Երեսնակէի)

Թարգմ. Յ. Վ. Մ.

Տ Օ Ն Օ Ր Ե Ր Ի Ն

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹՒՆԸ ԴԱԳԱՐԵՑՆԵԼՈՒ ՄԵՍԻՆ:

Բազմաթիւ անվճիւ մնացած հարցեր կան, որոնցից մանր մեր բարոյական—հասարակական բարեկարգութեան են վերաբերում և առանց վերջնական որոշում տաճալու՝ անցնում են հին տարուց գէպի նորը. այդպիսի հարցերի թուիցն է և տօն օրերին վաճառականութիւն գազարեցները:

Ի բաց առեալ նիւթական շահերը թանկ գնահատող յայտնի նիւթաւաշտները, բոլոր բարեպաշտ քրիստոնեաների խիզճը տանջվում և սիրտը խռովում է, երբ տեսնում են, որ Աստուծոն նախըտած օրերը գարձնում են աշխատանքի և որ առաւել վատթար է՝ հարբեցողութեան և անառակութեան օրեր: Ի հարկէ կասեն մեզ, որ մենք եկեղեցւոյ սպասաւորներս պարտաւոր ենք ժողովրդին հասկացնել, որ նոքա տէրւեանական տօները վայելուչ կերպով անցկացնեն: Այդ նկատողութիւնը իրաւացի է. բայց մեր կողմից անիրաւացի չի լինիլ տեսլ, որ մենք չենք կարող վաճառականների գործակատարներին ստիպել՝ եկեղեցական արարողութիւններին ներկայ գտնուելու համար փակել խանութները և վաճառականութեան վերաբերեալ միւս հաստատութիւնները. քանի որ նոքա իրենց տիրոջ հրամանն են կատարում: Մենք չենք կարող համոզել և գիւղացիներին, որ նոքա տօն օրերին եկեղեցի գնան, քանի որ համաշխարհային տօնավաճառները նոցա հրապուրում են գէպի հրապարակները և վաճառատուները, իսկ յետոյ գէպի խմիչքեղէնի հաստատութիւնները: Մենք կարող ենք ուրախանալ, որ այս գէպքում մեզ օգնութեան կը համենք քաղաքներում և գիւղերում կարգապահութեան վերայ հսկող հասարակական ժողովները, որ նոքա մեր համոզեցուցիչ խօսքին կը միացնեն իրենց իշխանական կարգապահութիւնները: Բայց, աւանդ, տօներին վաճառականութիւնը գազարեցներու հարցը նոքա իրենց ձեռքն առնելով՝ շատ սարկների ընթացքում ոչ միայն չեն վճռել այդ

Հարցը, այլ և եկեղեցական քարոզների դէմ արգելքներ են դնում իրենց որոշմամբ օրինական ձև տալով մօն օրերի այս կամ այն ժամերի և երբեմն ամբողջ օրուայ վաճառականութեան: Այսպիսով զանազան տեղերում հարցի վճիռը միայն բարդուեց և փոփոխութեան ենթարկուեց և անհնարին եղաւ վճուել առանց բարձրագոյն իշխանութեան հրամանի:

Մենք պարտականութիւն ենք դառնում ցոյց տալ, թէ ինչ պատճառով այդ հարցի վերաբերմամբ եղած բոլոր հասարակական որոշումները ևս չեն օգնում, մինչև իսկ մայրաքաղաքներից մէկի խորհրդի բարի օրինակը և գործն խրախուսող կայսերական կարգադրութիւնը չը կարողացան Առևտրատանի ոչ մի քաղաքում գործը առաջ տանել: Սորա պատճառը ի՞նչ է:

Մենք կը պատասխանենք, որ գլխաւոր պատճառը հարցը սխալ կերպով հասկանալն է:

Աստուածային կամքը վճուել, ճիշտ կերպով որոշել և անպայման քարոզել է, որ վաճառականութիւնը և ամեն տեսակ աշխատանքները մօն օրերին պէտք է դադարին: Աստուծոյ հաստատածը նորից վճուել, փոփոխել, սահմանափակել և ըստ մարդկային հայեցակէտի մեկնել կարող են միայն ոչ քրիստոնեաները, այսինքն այն մարդիկ, որոնք ոչ աստուածային յայտնութիւն են ճանաչում, ոչ եկեղեցի և ոչ քրիստոնէական օրէնք, կամ այն քրիստոնեաները, որոնք այս բոլորը մոռացել են, գէպի ամեն բան ստույգորոշութեամբ են վերաբերում և ամեն բանի մէջ մարդկային կարծիքներ, սովորութիւններ և ձգտումներ են խոռոչում:

Յիշենք աստուածային օրէնքը շաբաթուայ հանգստի կամ տէրունական մօները ջերմեւանդութեամբ անցկացնելու մասին: Ծննդոց գրքի երկրորդ գլխում մենք կարդում ենք աշխարհի արարչագործութեան մասին. «Եւ օրհնեաց Աստուած զօրն եօթներորդ և սրբեաց զնա, զի ի նմա հանգեաւ յամենայն գործոց իւրոց զոր սկսաւ առնել Աստուած» (Ծննդոց գլ. Բ. 2): Այսպէս վեցօրեայ արարչագործութիւնից յետոյ եօթներորդ օրը Աստուած «Բազմեց. այսինքն շաբաթուայ միւս օրերից բաժանեց, այդ օրը աւելի մօտեցաւ մարդոց և նոցա միջոց տուեց իրեն հետ մօտ հաղոր-

գտնելով թիւն ունենալու: Սինայական օրէնադրութեան մէջ շաբաթը պահելու օրէնքը Աստուծոյ կողմից առանձնապէս շեշտուած է: «Յիշեա՛ս որքեղ՝ զօր շաբաթու»: Մովսիսի հնգամատեանի և մարգարէների գրքերի մէջ մանրամասն կերպով բացատրուած են շաբաթը տօնելու մասին եղած օրէնքները, որոնք այդ օրը արգելւում են ամեն տեսակ աշխարհային գործ և մարմնական աշխատութիւն, մինչև իսկ օրուայ համար կերակուր եփել: Մեղ—Նոր կտակարանի որդւոյն այժմ հասկանալի է. թէ որչափով նորա—զգայական մարդիկ կարող էին ըմբռնել, որ այս բացատրական պատուէրով ճարձասէր Խաչայէլէն կատարեալ ազատութիւն էր տրուում այդ օրը Աստուծոյ աղօթելու, զոհաբերութիւններ անելու և աստուածային օրէնքները սովորելու: Հէնց այդ յայտնեց և մեր Տէրը, որ ոչ թէ մովսիսական օրէնքը խանգարելու էր եկել, այլ նորա ներքին, հոգեկան կողմերը լրացնելու և բացատրելու (Մատթ. Գլ. Ե. 17): Նա չառայ թէ լի օրերի գործերը կիւրակէ օրերը կատարեցէք. այլ վարիսեցիներին յանդիմանելով որ շաբաթ օրը մարմնական աշխատութիւններից հանգստանալը խիստ բառացի կերպով են հասկանում, նաև այս պատուիրեց, որ առաջին և մեծ օրէնքը—այսինքն շաբաթ օրը սուրբ պահելը—չը մոռանալով հանգերձ, մարդիկ պէտք է ի նկատի ունենան առաջինին նմանող և երկրորդ պատուէրը, այն է պէտք է ողորմածութեան և սիրոյ գործեր կատարեն, սրտնք յատուկ են տէրունական տօներին (Մարկ. Գլ. Գ. 4): Այսպէս Յիսուս իրեն հեռեւորներին հին կտակարանի ծառայութեան լծից ազատելով՝ նոցա միւսքը աստուածային կամքը իմանալու բարձրագոյն գիտութեամբ լուսաւորեց և այդ օրէնքը կատարելու ճանապարհը ցոյց տուեց նոցա (Գաղ. Գլ. Ե. 1): Փրկչի այս վարդապետութիւնը այսպէս հասկացաւ և մեկնեց Նորա սուրբ եկեղեցին, որը հրամայեց տօն օրերին ժամեցութեան անպատճառ ներկայ գտնուել, Աստուծոյ պատուէրները սովորել, ողորմածութեան և սիրոյ գործեր կատարել. նոյնպէս թոյլատրեց մերձաւորների շրջանում հանգստանալ, օրուայ արբութիւնը չը վիրաւորելով այնպիսի զուարճութիւններով, որ քրիստոնէական խիղճը չէ խրախուսում:

Ուստի հասարակական որոշ իրաւունքներ ունեցող ոչ մի ժողովի եթէ կամենում է քրիստոնէական լինել, աստուածային օրէնագրութեան մէջ չը պէտք է խառնուի այսինքն չը պիտի թուլացնէ կերպարանափոխէ և մանաւանդ փոփոխէ աստուածային օրէնքները: Թէ ինչ յարաբերութիւն պէտք է ունենան աշխարհականները և եկեղեցւոյ հովիւները քրիստոնեաների կարգապահութեան վերայ հսկելու միջոցին, արդէն Պօղոս առաքեալը պարզ կերպով որոշել է. նա եկեղեցւոյ հովիւներին յաւիտեան դատաւարտելու երկիւղով պարտաւորեցնում է, ժողովրդին գաոտիարակել, և աշխարհականներից խնդրում է հոգեւորականներին լսել մարդոց մեղքից ազատելու գործում և միմեանց խրախուսել աստուածային օրէնքները կատարելու: «Աղաչեմ զձեզ, եղբայրք, գրում է Պօղոս առաքեալը թեսալոնիկեցիներին, միխիթարեցէք զկարճամիտս, պատասպարան լերուք տկարաց» (Թես. Ա. գլ. Ե. 14.): Ահա թէ իսկապէս եկեղեցին ինչ պէտք է սպասէ իշխանութիւն ունեցող քրիստոնեաներից և քաղաքական ու գիւղական կեանքի կարգապահութեան վերայ հսկող գործիչներից: Երբ առաքեալը աշխարհականներից խնդրում է քրիստոնէական պատուիրանները կատարելու ժամանակ միմեանց օգնել, նոյա չէ ասում, ստահակների, տկարների և կարճամիտների համար կարգադրութիւնների, օրէնքների և պայմաններ գրեցէք, այլ պահանջում է, որ այդպիսի մարդոց օժանդակութիւն արուի աստուածալիր օրէնքները և կանոնները կատարելու, յանգցնաբար օրէնքները խանգարուցներին խրատել, իսկ թուլութեան և կարճամտութեան պատճառով արգելքների դէմ մաքառել չը կարողացողներին միխիթարել և պաշտպանել: Խսկապէս այս է (և ոչ եկեղեցական գործերի մէջ խառնուիլը) հասարակական ժողովների քրիստոնէական պարտականութիւնը, որոնք կոչուած են հսկելու ժողովրդի կրթութեան, առողջութեան և հասարակաց բարեկարգութեան վերայ: Նոյն եկեղեցական օրէնագրութեան մէջ խառնուելով՝ միայն ժողովրդի քրիստոնէական խիղճն են խուլում. ժողովուրդը չէ իմանում Աստծուն լսել և կիւրակէ պահել, թէ մարդոց լսել և չը պահել որովհետև քրիստոնեաները պարտաւոր են հնազանդել և աշխար-

Հային իշխանութեան: Ուստի՝ առաքելական պատուէրով առաջ-
նորդուելով՝ մենք տօների վաճառականութեան մասին օրէնքներ
գրողներին կարող ենք ասել, քրիստոնեաների խիղճը ազատ թո-
ղէք, որովհետեւ նոքա պարտաւոր են առաւել Աստուծոյն Հնազան-
դիւն և ոչ մարդոց (Գործ. գլ. Ե. 29): Տօներին վաճառականու-
թիւնը բոլորովին արգելելով՝ նոցա լիակատար իրաւունք տուէք
Աստուծոյ կամքը կատարելու և ձեր ձեռքը միայն այն առէք,
ինչ որ Աստուածային և թագաւորական բարձրագոյն իշխանու-
թեամբ շնորհուած է ձեզ. — տկարութեան պատճառով օրէնքների
դէմ մեղանշողներին խրատեցէք, թոյլերին և փոքրոգիներին յոյց
տուէք աստուածային օրէնքները կատարելու միջոցները և ճանա-
պարհը:

Տօներին վաճառականութիւնը չը դադարեցնելու մի պատճառն էլ
այն է, որ քաղաքական ժողովների գործիչները վախճնում են, որ
տօների վաճառականութեան մի քանի ճիւղերից ստացած օգուտ-
ներից զրկուեն:

Իսկ քննադատների մտքերը այստեղ ընկնում են հասկացողու-
թեանց այն անելանելի տարակուսութիւնների մէջ, որոնցից մեր
Տէր Յիսուս Քրիստոսը բոլորին զգուշացնում է: Նորա յոյս ունին
անվճուելին վճուել. իրենց կենսական շահերը չը մոռանալով՝ կա-
մենում են Աստուծոյ պատուիրանները կատարած լինել հակառակ
Փրկչի խօսքերին. «Ոչ ոք կարէ երկուց տէրանց ծառայել, կամ՝ զմին
ասիցէ և զմիւսն սիրիցէ. կամ՝ զմին մեծարիցէ և զմիւսն արհա-
մարհիցէ. Ոչ կարէք Աստուծոյ ծառայել և մամննայի» (Մատթ. գլ.
26.) Այս առարկայի մասին խօսելիս առաջին տեղը բռնում է ոչ
թէ Աստուծոյ սէրը, այլ տօներին վաճառականութիւնը դադարեց-
նելուց առաջ գալիք կորստի երկիւղը. որ և ստիպում է բոլոր իրա-
կան և կարծեցեալ պատճառները և պատրուակները ի մի հաւա-
քել, որպէս զի շատ և ընտիր ժամեր յատկացուին վաճառակա-
նութեան և ոչ թէ Աստուծոյ օրէնքները լսելուն: Մեր Տէր Աստուածը
իրեն նուիրուած օրերը սրբութեամբ պահելու համար այն խիստ
օրէնքներն է տուել, որոնք մեզ ազատում են կենսական շահերը
բարեգործութիւններից գերադասելուց: Տօներին թող բոլոր կենսա-

կան աշխատութիւնները և գործերը, գորա համար քեզ վեց լուր օր է տրուած, որովհետեւ սուրբ օրերին կենսական փոքրիկ աշխատութիւններ և վաճառականութիւն անելով՝ աւելի մեծովը կը հրապարուիս և Աստուծոյ պաշանջները կը մոռանաս: Տօները խրատիւ պաշել, զանազան մեկնաբանութիւններով, բացատրութիւններով աստուածացին պատուէրը չը խեղաթիւրել, ահա ասն օրերին վաճառականութիւն անելու մասին տրուելիք միակ հրապարուր վճիւր:

Թարգմ. ***

(Դարձակէլէ):

4 2 9 4 3 1 2

Թիֆլիզի՝ Ներսիսեան Հայոց Հոգևոր Դպրոցի Հոգաբարձու թիւնը խընդրում է խմբագրութիւնից տպագրել «Արարատ»-ի էջերում հետեւեալը:

Իսկական պետական խորհրդականի ամուսին Նունե Ղամբարեանը՝ ցանկանալով յորդորել Բիֆլիզի Ներսիսեան Գպրոցի և Ս. Էջմիածնի Հոգեւոր Ճեմարանի սաներին, աւարտելուց յետոյ շարունակելու գործել գրականական ասպարիզում և միեւնոյն ժամանակ վարձատրել նոցա գրականական գիտնական առաջին աշխատողները՝ Կովկասի և Փոքր-Ասիայի ազգութիւնների պատմութեան, գրականութեան և ազգագրութեան ուսումնասիրութեան վերաբերութեամբ, նուիրել է յօգուտ Ներսիսեան Հայոց Հոգեւոր Գպրոցի էրէ+ հաղար 1887-1890 թթ. արժեթղթերով և խնդրել է գործադրել Հետեւեալ կերպով։

1. Այդ նուէրը պէտք է լինի անձեռնմխելի մայր գումար, որից գոյանալիք տոկոսներից, որ չորս տարուայ ընթացքում՝ կը հասնի մօտ հինգ հարիւր ուուբլու: ամեն չորս տարին մի անգամ պէտք է տրուի ելուստ: առաջինը մօտ չորս հարիւր ուուբլի և երկրորդը հարիւր ուուբլի՝ իրր վարձատրութիւն հայոց լեզուով գրած ամենաընտիր աշխատութիւնների Կովկասի և Փոքր-Ասիայի ազգութիւնների պատմութեան, գրականութեան և ազգագրութեան մասին:

2. Մրցանակաբաշխութեան մասնակցելու թոյլ է տրվում՝ Ներսիսեան Դպրոցի և Ս. Լժմիաճնի Հոգեոր ճեմարանի այն ուսումնաւարտ սաներին, որոնք այդ օրից գոնեայ հինգ տարի աւարտել իւրեանց ուսման ընթացքը:

3. Մրցանակները բաշխելու համար կազմվում է հինգ հոգուց բաղկացած մի ժամանադուր, որի անդամներին ընտրում է 'Ներսիսեան' հոգևոր Գործիչ ուսուցչական ընդհանուր Ժողովը՝ է-ր. Բժյշկ. և հոգևոր անվճարների:

Ծանոթ: Հսկերատու տեղիները ցանկով թվին է յայտնում, որ գոհեայ երկուսն էլ արդեն մասնաւոր հեղինակաւոր անձինքները:

Ներսիսեան Դպրոցի Հոգաբարձութիւնը խորին շնորհակալութեամբ ընդունելով տիկին Նունէ Ամբարեանի նուիրած երեք հազար ուսլլին) համաձայն նուիրատու տիկնոջ առաջարկեալ ցանկութեանը գործադրելու պայմանով որոշել է՝ այդ գումարը գրել մուտք հաստատուն գումարների մատենում և դնել Թիֆլիզի արքունեական բանկը ի պահպանութիւն:

Խմբագրութիւնս ծանուցանելով այս մասին ի գիտութիւն հայ հասարակութեան, սեպտեմբեր 15-ին պարտք է համարում յայտնել մեծարեւելի տիկին

Նունէ Ղամբարեանին իւր ջերմ համակրանաց հաւաստիքը այսպիսի գովելի նպատակով արած նուիրաբերութեան համար: Թէ՛ յորդոր և թէ՛ միանգամայն խրախոյս է այս նուիրաբերութիւնը՝ Մայր աթոռոյս Հոգեւոր Ճեմարանի և Ներսիսեան Դպրոցի ուսումնաւարտ սաների համար պարապելու Կովկասի և Փոքր-Ասիայի աղգերի վերաբերեալ պատմական, գրականական և աղգադրական ուսումնասիրութեամբ: Սիրելի է յուսալ որ մրցանակաբաշխութեան մասնակցելու արտօնութիւն վայելող մեր երիտասարդութիւնը կը ներկայանայ մրցանակաբաշխութեան հանգէսներին գիտնական արժէք ունեցող արժանաւոր երկասիրութիւններով, որով լիւրջի կատարուած կը լինի մեծարելի տիկնոջ բարի բաղձանքը և այս գործի յաջողութիւնը հետևողներ առաջ կը՝ բերէ՝ սորա նման գեղեցիկ նպատակներով նուիրաբերութիւններ անելու:

Ամենապատիւ Տեղակալ Ամենապետի Սինոդի Սրբոյ Եջմիածնի
Սրբազան Երեմիա Եպիսկոպոսն յառուր տօնի անուանակոչու-
թեան Օգոստոսիառ Կայսերուհւոյ ամենայն Ռուսաց հեռա-
գրեաց Նախարարին Ներքին գործոց այսպէս.

« Եյսօր ի մեծափառ առուր անուանակոչութեան
« Նորին Կայսերական Մեծութեան ԹԱԳՈՒՀ-
« ԻՈՅ ԿԵՅՍԵՐՈՒՀԻՈՅ Սիաբանութիւն Եջմի-
« ածնի յետ Ս. պատարագի ի ծոնդս անկեալ կա-
« տարելով զհանդէս տօնին ի վեր ընծայեաց Տեառն
« Ամենակալի զաղօթս յաղագս երկարութեան կե-
« նաց ԹԱԳՈՒՀԻՈՅ ԿԵՅՍԵՐՈՒՀԻՈՅ և բա-
« րեբաստիկ առուրց Տանն Արքայական ի ցնծու-
« թիւն հաւատարմագոյն հպատակացն համայնից:
« Յարգանօք խնդրեմ ի Բարձր Գերազանցութենէ
« Ձերմէ, զայս զգացումն հաւատարմագոյն հպատա-
« կութեան Հոգևորականաց Հայոց սփռել զՎահայիւք
« ԹԱԳԱՆՈՐ ԿԵՅՍԵՐ »:

Ի պատասխանի որոյ Նորին Ամենապատուութիւնն ընկալաւ
թուղթ ի Կառավարչապետէ քաղաքական մասին Կովկասու
ի 26 օգոստոսի Ներկայ ամի թուահամարաւ 7834, որ ունէր
զայս օրինակ.

« ՆՈՐԻՆ ԲԱՐՁՐ ՍՐԲԱԶՆՈՒԹԵԱՆ

« Տեղակալի Ամենապետի Սինոդի Սրբոյ Եջմիածնի.

« Պ. Նախարարն Ներքին գործոց ծանուցանէ
« մեզ թէ ԹԱԳԱՆՈՐ ԿԵՅՍԵՐՆ ըստ ամենահպա-
« տակ զեկուցման հեռագրի Ձերդ Բարձր Սրբազ-

« նութեան վասն արտայայտելոյ Հոգեորականաց
 « դասու Հայոց զգգացմունս հաւատարիմ հպատա-
 « կութեան իւրեանց ի պատճառս մեծափառ աւուր
 « տօնի անուանակոչութեան ԹՎԳՈՒՀԻՈՅ ԿԵՅ-
 « ՍԵՐՈՒՀԻՈՅ, Բարձրագոյն կամօք հաճեցաւ
 « հրամայել, շնորհակալ լինել Բարձր Արքազնութեան
 « Չերում և այնց Հոգեորականաց, ի ղիմաց որոց
 « արտայայտեալ են զգացմունք հաւատարմագոյն
 « հպատակութեան ի վերոյիշեալ հեռագրի »:

Չբարձրագոյն զայս կամս պատիւ անձին վար-
 կանիմ ծանուցանել Չերդ Բարձր Արքազնութեան
 յաղագս յայտնելոյ ում անկ է:

Ի պատճառս բացակայութեան Կառավարչապետի՝

Յգնական նորա, Գեներալ-Լէյտենանտ ԿՈՄՍ ՏԱՏԻՇՉԵԻ:

Ի տեղի վերատեսչի Գիւանատան՝

Փոխ-Վերատեսուչ

Յ. ՄԻՅԿԵՎԻԶ:

Հանգէս Վ. տարեգարձի Վէորդեան ճեմարանի	—	19
Հնութիւնք Հայրենեաց	—	20
Հռովմէական եկեղեցի	—	80
Հանգէս բացման ճեմարանի	—	10
Հրահանգ քերականութեան	—	25
Հրահանգ առաջ քահանայից	—	10
Հրահանգ վասն թիմական տեսչաց	—	10
Չայն բաղմաց	—	50
Չայնագրեալ երգեցողութիւնք Ժամագրոց	4	—
Չայնագրեալ երգեցողութիւնք Ս. Պատարագի	2	—
Չայնագրեալ շարական	30	
Ճանապարհորդութիւն ՀակոտՏաուզէնի	—	80
Ճաշոց	60	—
Մալթանք վասն Հայրապետի ազգիս	—	20
Մաշտոց ձեռնադրութեան քահանայից և Մ. Իշխանութեան	4	—
Յաւելուած Ժամագրոց ձայնագրեալ	—	20
Նախակրթանք. Բ. մասն	—	20
Նոյն Վ. մասն	—	20
Ուխտանէս եպիսկոպոսի պատմագրութիւն	1	
Պատմութիւն ժողովոց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ	—	20
Պատմութիւն Խաչակրաց	—	20
Պատմութիւն Հայոց Լեհաստանի	—	20
Պատմութիւն Հոռոմոսի Վանուցի Հիրակ	—	20
Պատմութիւն Սեանայ	—	20
* Պատմութիւն Առաքել վարդապետի Վալրիժեցւոյ	2	—
Պատկերասէր պատկերատեաց	1	—
Ջամիւր (պատմագրութիւն Սիմէօն Վաթուղիկոսի)	—	50
Սաղմոս Վաթի	—	50
Սկզբունք բուսարանութեան	—	15
Վաղարշապատ	—	20
Տեղեկագիր ճեմարանի 1881—82	—	10
Նոյն 1882—83	—	10
Քնար Մշեցոց և Վանեցոց	—	20
Օրացոյց (1891)	—	20
Օրէնք վայելուչ կենցաղաւարութեան	—	40

(*) Աստղանիշ գրեանքն սպառնում են.

20 բուքուլաց տւելի գնողին եւ կոնիսիկ վճարողին զեջուտն կը տննի 20% / ին ճառապարհած տիրքը գնողի վերայ) .

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ԵՒ ԱՊԱՀՈՎԱԾ ԲԱՆԳԵՐՈՒՐՎ ՌԵՂԱՐԿՎԵՅԱԻ ԲՈՒՈՐ

ԲԱՅԱՆՈՐԴՆԵՐԻՆ

ՀԱՆՐԱՄԱՏՉԵԼԻ ԲԺՇԿԱՐԱՆԻ

Ա. Ա. Ն. Ջ. Ի. Ն. Հ. Մ. Մ. Ր. Ի.

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՏԲԱԿԸ.

Բախանդակութիւն: Այլ. — Յառաջարան. — Միկրորներ. — Կէզինվէկընական միջոցներ և նրանց գործածութեան եղանակը. — Սրբնիժայ չարակիչ կարմրախոններ: 1) Քոսթէշ (скарлатина). 2) Կարմ'րուկ. (корь). 3) Կէզ (краснуха). 4) Ծաղիկ (оспа). 5) Ծաղիկ պատուաստումը (оспопрививание). 6) Չրծաղիկ (взтерпная оспа). 7) Քոսթէշ, կարմրուկ ու ծաղիկ հիւանդութիւնների գլխաւոր բրդիչ յատկութիւնները. 8) Կարմ'իր քոմ'ի (рожа). 9) Բծաւոր տիֆ (сыпной тиф).

Առաջին տեսրակի գինն է 70 կոպ. ամենայն տեղ: Մի օրինակ պահանջները փողի փախարէն կարող են ուղարկել երեսուն և հինգ. հաւ երկու կոպէկանոյ մարկա:

«Հանրամատչելի բժշկարանը» կը հրատարակի երկու հատարի, իւրաքանչիւր հատարը բաղկացած կը լինի 22—23 տարգրական թերթիչ (11 տող իւրաքանչիւր երեսում 6½ կրկնորոտ տողերի երկայնութիւնը № 10 տառերով):

Բաժանորդագրութիւնը շարունակւում է. 15 թերթիչ 720 երեսից բաղկացած երկու հատարի գինը ԵՐԵՎԱՆ ԲՈՒՈՐ ԵՒ ՄԵՐ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐԸ ՀՐԱՄԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ կը ստանան մատ-մատ 5—8 թերթ. իւրաքանչիւր տեսրակում:

Առանձին տեսրակները կը փաճաւիկն թերթը 10—15 կոպ. հաշւելով:

Մեր հասցէն. Въ гор. Тифлисъ, Доктору Медицины Григорию Никитичу Тер-1'ригорьянцъ. Саперная улица, № 7.

Բժշկապետ Պրիգոր Տէր-Ղրիգորեանց (Թիֆլիսցի):